

उन्नमो श्रीवीनरागाया॥ प्रणम्य परमात्मानमात्मतत्त्वविवेचनां आत्मज्ञानद्विमेहं व्याख्यायामितदर्थिनां॥ तत्र तावदात्मतत्त्वविवेककामः तस्याविशेषपरिसमाप्त
 ये विश्वेश्वरमर्वावीनपितृसाधर्म्यवैधर्म्यो जगत्पतिवैतन्सर्वनमस्यति॥ आत्ममिति यथा हर्वावीनस्यपि तु जनेतेषु सापत्येषु प्रथमं साक्षात् विवेकं साक्षात् विवेकं जवति॥ नवा
 जगत्कर्तृत्वेन जनेतेषु जगत्पुत्रादौ प्रथमं साक्षात् विवेकं साध्याय्येत्यर्थः॥ यद्वा आदौ जगत्पुत्रजनेतेषु त्रितियो जनातन्वाभ्यां नंतरं पात्रनवयस्य निजजगत्पुत्रे वयसापेक्षं स
 र्वत्रोत्तरवानुवर्तते॥ यत्पुत्रेः क्रियायुत्यन्तिः शब्दाद्ये संबध्युत्पत्तिरित्येव प्रकारायाः कारणव्युत्पादनमित्यर्थः॥ हिनाहितयोः धर्मो धर्मयोः चोपदेशरूपाभ्यां शुनिसृतिभ्यां विविचति
 भेदकरणे एवमर्वावीनपितृसाधर्म्यमुक्तं॥ इदानीं वैधर्म्यं दर्शयति॥ नूतो क्रियया र्वोक्तिस्सहजा अज्ञावसिद्धा निजपदानुवर्तनेनापि सहजा र्वसिद्धो पुनरुपादानवैधर्म्यसूचना
 या अज्ञावपि साधर्म्यमेवोच्यते इति ज्ञातिः॥ आत्मा सहजं वैतनित्यं सर्वज्ञश्च द्वेष्टा तावेन नम्रविप्रलंतास्तनवात्॥ नैवमसर्वज्ञस्या र्ववीनस्येत्यभिप्रायः॥ एवमनुविधानाद्युपा
 यिनिरपेक्षेन तूपापरमेष्ठस्य दग्धव्युत्पन्नमन्यथा तदापरमेष्ठस्य सर्वपियज्ञो जगत्पुत्रो जगदोरो न स्यात् साक्षात् तावत्तदर्थं इति वक्तव्यं तदर्थं आत्मक इत्यनेन जगदर्थः॥
 गत्पुत्रो जगन्मेव प्रयत्नस्यात्मेति तादर्थ्योतिशयद्योतनाय कार्यकारणयोरनेद उपपद्यते॥ अनेनापावेत्तीना वैधर्म्यमुक्तं॥ वैधर्म्यं कथं च यतिरेकालंकार इति तद्विदः॥ यथा
 दुः॥ शब्दापत्तेरिति वासां मानो वसुनो देयोः तत्र यद्देवकधनेत्यति
 यनमद्वितियो जनेति॥ इदानीं खान्दणां अथ विवेकः॥ अथ त्रिसिद्ध
 प्रतिकूलं न स्यात् यदि वाशीतो आदिवदुपाधितः प्रतिकूलं स्याद्य
 वप्रतिकूलं स्यात् वां स्यात् वा शयेन दुःखं स्यात् त्रिमात्रेण प्रतिकूलं
 तेनिरुपाधिक प्रतिकूलं स्यात् वावेन सर्वजनसंबेदनसिद्धत्वेन सर्व एव दुःखं जिहासकः एव दुःखं स्यात् जिहासितत्वेन तद्दानोपायो विदितश्चेन्न दनुसरणं न स्यादित्यत आह त
 दानोपायमिति॥ अत उपाया ज्ञानात्तु मनुसरतो जिहासमालाः सर्वे आत्मविदेकवाक्यतया अथात्म आत्मज्ञानमविकृत्य प्रवृत्तं मोक्षशाखं तद्विदेकवाक्यतया दविगानेन
 तत्त्वज्ञानमेव तदुपायमाकर्णयन्निनतोन्यं कर्माद्युपायां उपायांतरात्तावत्प्रतिपादनेनोपायांतरस्य विद्यमानत्वात्कथमिति मतस्यैवोपायस्य नियमेनोपादेयता आदिनि
 निरस्य कथं तत्त्वज्ञातव्यमित्यपेक्षायामात्मन एवैतत्प्रापिकवाक्यं तैव सर्ववादिना मित्यादा प्रतियोगिता प्रतियोग्यनुयोगितया विरोधानुक्लतया सदसत्तयेत्यर्थः॥ आ
 धवाप्रतियोगिनां नैरात्म्यवादिना मप्यनुयोगितया अविप्रतिपत्त्या मर्थः॥ ननु नैसर्गिके साहं प्रत्ययेन ज्ञात एवात्मा किमत्र ज्ञातव्यमित्यत आह॥ तदाहीति यदशरीरादि
 यतिरिक्त आत्मनो नास्ति वैयदिवसिद्धं उभयपि शरीरादि संघातविषये नैसर्गिको अहं प्रत्ययो नास्ति त्वज्ञानं व्यतिरिक्त सत्ता सत्त्वयो र्मुदासीनत्वादात्मैव न त्व
 ते ज्ञेयः ज्ञेयश्चेत्प्राप्येकवाक्यं वातो दुःखं स्यात् जिहासितत्वात् न इन्नोपायश्च वात्मतत्त्वज्ञानमन्तरेण म्यथा ज्ञात्वा त्वेव निसर्गसिद्धात्तावत्तत्त्वसिद्धार्थमात्मतत्त्वविवि
 द्यत इत्याह॥ अत इति नास्ति वास्तिवयोरस्ति तमेव तत्त्वविविद्यत इत्यर्थः॥ इदानीं विवेकमारत्तमा एनैरात्म्यमतसिद्धमन्मनिबाधकं निराकर्तुं विकल्पयति तत्रेति तत्र

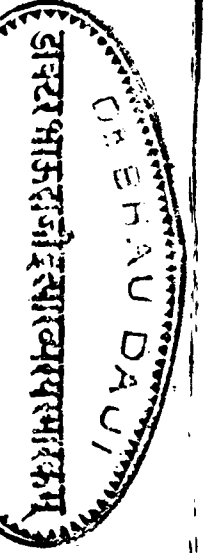
बाधकत्वविनिर्माणमात्रतः सिद्धबाधकत्वविशेषतो विकल्पनीयत्वात्सामान्यविवक्षादेर्ननु संकलिंगनिर्देशः कृत इति मत्र चानुवृत्तश्च त्रैवाकोपक्रमे। देहेद्वि
 यादिद्यमिरिक्ते कालान्तरफलोपपत्तौ नित्यत्वात्निबोधकत्ववृत्तणन्ते गोवाधकः नत्वत्र प्रमाणमस्तीति प्रमाणमशंकते। यत्सदिना तत्र बोधमतेनोदाहरणेन याज्ञिकव्यवः प्रयोगउ
 गुणिनेदन्ते गो गुणगुणिनेदन्ते न गुणपरिशेषो वेत्यर्थः देहेद्विद्यादिद्यमिरिक्ते तस्मिन्ननुपलब्धो वेत्यर्थः। तत्र प्रथमं कल्प्यबाधार्थवादि सौत्रांतिका निमतं निराकरोति।
 प्रथम इति। यदि ह्यणन्ते प्रमाणस्यात्मा ह्यणन्ते गोवाधकः नत्वत्र प्रमाणमस्तीति प्रमाणमशंकते। यत्सदिना तत्र बोधमतेनोदाहरणेन याज्ञिकव्यवः प्रयोगउ
 पन्यसः। अर्थवार्थः। यत्सन्त्यर्थक्रियाकारितत्वाद्बुद्ध्यादेवार्थक्रियाकारितदेव परमार्थसदिना तन्मूलिकं यथा घटः संसृजिविवादाध्यासितः शब्दादिरिति। नत्र
 त्रास्तिरा एव शब्दादयः पक्षीक्रियते स्तिराश्च घटादयो दृष्टान्तयोपादायंते अत्र कोति प्रायः। बुद्ध्यादासीनावच्छादया योगित्वेन प्रतीयमानां घटादीनां विरुद्ध
 मध्यमेन मूलिकत्वं साधयिष्यंते ह्यंते न साधुतरविनाशिनं कुर्वदकुर्वेदशावत्रया दुर्लभाणां शब्दादीनां विरुद्धमर्मसंसर्गस्य प्रतिपादयितुमशक्यत्वात्सवे
 नैव ह्यणन्तं गोवक्तव्य इत्यभिप्रायः। नवास्तिरैव मूलिकत्वं येन सिद्धसाधनता स्यात्। किंतु ह्यणमात्रावच्छादयिष्यंते मूलिकत्वं। त्रिवचनं ह्यणमात्रावच्छादयिष्यंते वायुतरविन
 शिनो शब्दादीनामस्तिरत्वमिति दूषयति। नेति। कारणमाह।
 त्वर्थः शंकते। सामर्थ्यानि। अयमर्थः। यदा यदर्थक्रिया साधयति
 ति ह्यणन्ते रसिद्धौ मूलिकत्वसिद्ध्या सत्त्वस्य तेन प्रतिबंधसिद्धि
 र्वाः किंतु समर्थ एव सन् सहकार्यसंनिधानेन तं करोति अ
 र्थस्याद्दीजं कुर्वेदं कुर्वेदं यथा सहकारिमध्यममयासीनमिति प्रसंगः। नव करोत्यत आसमर्थमिति विपर्ययः। आसं प्रसंगविपर्ययात्तामकुर्वेत्। सामर्थ्य
 सिद्ध्या विरुद्धमर्मसंसर्गसिद्धिरित्यर्थः। निराकरोति नेति। प्रसंजकं सत्र सामर्थ्यकरणं नावना कार्यस्य त्रिवितुः प्रयोजकया पारित्यर्थः न ह्यतद्योद्य
 त्वे वेत्यर्थः। साध्या विशिष्टेति। समर्थे चेतुर्थादेवेति करणमेव सत्र प्रसंजकं सामर्थ्यमिति साध्या विशिष्टः प्रसंजकः स्यादिति शंकते। याच
 तीति। अत्र सामर्थ्याच्च त्रैकरणाच्चावृत्तेन तदादेकस्याप्यर्थस्य न दुपाधिकृतं नेदा त्रैसाध्या विशिष्टतादोष इति निराकरोति। नेति। कारणमाह तदिति। न स्या
 द्यावृत्तेनेदं स्यानुपपत्तेरिति। अत्र उपपत्तिमेव दर्शयति। यावत्सति। अयमर्थः। सर्वत्र तेदेविरोध एव मूलं यावत्तेनेदं निबंधनो विरोधः। सवमि
 द्योयावत् प्रतिहेपादो गोलांशवत्वनता दहेपपत्तिहेपादो गोलांशवत्त्वशिंशपावत्वनता न तावेत्यर्थमइत्याह। सनेति। अन्योन्यस्य बाधार्थं यथावत्त्यो अन्योन्य
 प्रतिहेपादो गोलांशवत्त्वयोरिव न तावद्विरोध इत्यर्थः। कुत इत्याह न तादीनि तया सत्येकेनेतरस्य प्रतिहेपादे उघ्ठीकारे साध्यस्य तेनेव बाधसाध्यस्य कारे
 तनेनैव हेनोर्वावादसिद्धिर्वा स्यादिति। नापि द्वितीय इत्याह नापीति। यथा हि वृक्षश्च मिश्रपातयोश्चैव पलाशद्वयांश्च प्रतिहेपात्वा विरोधः नैव सामर्थ्य

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

रिहरति नेति द्विष्टादिकवा। परपक्षदूषणं ध्वपक्षसाधनायां। तत्र प्रतिपक्षदूषणावसरे ध्वपक्षविशेषनिश्चयात्तावेषि परोक्षस्थाने संदिग्धासिद्धिनिर्वाहेणैव कथापूर्वं
पंथ्यवस्यति। अयं वदूषणावसर इति तावत्प्रसाधनावसरे तर्हि तावत्सकध्वपक्षविस्तृत्यता तत्राहो नेति। युक्तार्थपरिग्रहाय वेत्तं वा विलंबयोरर्थविकल्पयति। करण
प्रतीति। अकरणमित्यपि प्रत्यक्षसिद्धमेवेत्यनुषंगः। न केवलं प्रमाणतः सिद्धिः न वतोपि विप्रतिपक्षिन्नवत्तायादा। तत्रेति तत्र द्वितीयतृतीययोः पक्षयो रित्यर्थः। अस्ति वेत्त
वाद्यतं ध्वेति। यद्येकमेव तावत्स्थितिरस्य सहकारिता ज्ञातात्माकरणमकरणे वेत्येतत्सिद्धं स्यात्तदाक्षेपकास्त्विमं रूपकारित्वेनोपपत्तिमपि तावत्स्य स्यारकत्वमेव सह
कारितावाप्तावयोर्जावत्स्य ननु नानाविधमिति किं नित्यामकमित्याह। तद्यपीति। अन्यथावेति। समर्थस्यैव रूपेणाज्ञानं तं स्मृकर्तुरेवेत्यर्थः। एकत्र बीजैश्च परस्माद्विज्ञा
यकत्वात्तदर्थिनो कुरादर्थिनः परं करेति। ततश्च सहकारिसमवधानकालसंदेहात्तद्वारेण करणकालेपि संदेह इति तावत्प्रामाण्यं तद्वति। समवहिते ध्वपक्षे पितृशब्देना
समवहितेषु करणतावत्प्राप्तिं संसमवधानेपि करणसंदेहे कारणत्वमेव सिद्धं स्यात्तच्च सामान्यतः करणत्वावधारणे न किञ्चित् अनवधारिते वसामाभ्यतः कार
णत्वेनियमेन तत्र प्रवृत्तिरर्थिनो न स्यादित्युक्तमेवेत्यभिप्रायः। तत्वावधारण इति। न हि सहकारिवावधारणेनेत्यावापिकार्यस्य प्रवचनशंकावकाशः। न हि सति तावमा
त्राकारणं किं नु सत्येव तावदिति समर्थे एवेति न संसर्गे त्रिंशे
प्रत्यक्षार्थप्रमनिषेधो वेति विकल्पयति। न किमिति तद्विहरेपी
कारितुल्यन्यायत्वात्तेदिति तावत्प्रत्यक्षेति। अत्र यच्च नैकपक्षि।
नानियमादिति। सर्वत्र संज्ञावदित्यर्थः। यत्र तत्रेति। समवधाना
न संसर्गसमानशीलता स्यादित्यभिप्रायः। प्रथमं हेतुं विवृणोति। तद्यहीति। कमवत्सहकारिवैविध्यादिति। कमवद्द्रवणेन तत्सकार्यकरणसमर्थस्य कार्यकरणयो
गपक्षेति निरसः। विवित्राग्रहणेनैकजातीयस्यापि कारणस्य विवित्रकार्यकरणमुपपादितं जातिकेचित्कल्पनमिति। कार्यकेति सिद्धार्थमिति शेषः। द्वितीयं हे
तुं विवृणोति। केनोपयोगेनेति। अतो न केवलः प्रमाणतावत्प्रयोगात्तावेन कल्पनागौरवप्रसंगप्रतिबुद्धतर्कप्रतिघातेपि न वेदित्यर्थः। ननु कार्यवैविध्यमे
व जातिवैविध्यप्रमाणतस्ति द्विरेवोपयोग इति चेन्न बाह्यो यदर्थमिति। अन्यथा सिद्धं द्विदिकार्थं अतिमतकरणकल्पनायां प्रमाणं। प्रयोजनं तावति। प्रवृत्तवत्त्वं
सासिद्धं कल्पकस्यान्यथा सिद्धिरेव कल्पनीयस्यात्तावेति त्वनवनेव तत्र तत्रादेति प्रत्याश्रयात्तादात्म्योपपत्तिरिति तृतीयं हेतुं विवृणोति। दृष्टमिति। ध्वपक्षे तद्वत्कल्प
नावेजात्य कल्पना अतीदियेति। इदियाण्यपि बोद्धुः सहकारीण्येव ज्ञानोत्पन्नैव त्रयबोद्धुः ध्वपक्षदेव ज्ञानं तेदानीमुत्पन्नवती। इदियाणी। इदियाणिकमिति कल्प्यत
इति वठर्थं विवृणोति। विकल्पति। शान्तिबसं ग्राहक इति। शान्तिबस्य परसामान्यमित्यर्थः। प्रतिक्षेपकः। गोत्वात्प्रवृत्तादिवद्विरुद्ध इति। शान्तिबस्यापरसामान्यत्वेति प
क्षेव शांतिबसं ग्राहकं प्रतिक्षेपकं वेत्यनेनोपन्यस्तः। अनिरस्त इति। दृष्टं। शान्तिबस्य हि स ग्राहकत्वे शान्तिबस्य परसामान्यमेव तत्रेदिति। नवनोपपत्त्या

[illegible]

नीयकरणेसंप्रसंगेनस्त्रिंशत्संज्ञावादितास्मात्कर्मयोगपद्योर्थावृत्तेरहणिकाद्यावन्नेमानायेक्रियाहणिकेविशाम्यतीतिप्रतिबंधसिद्धिरिति उच्यते। अयं तु यतिरे
कमुखः प्रतिबंधोऽयमुपपत्तिर्बन्धवदनेनेष्ववहितइत्युक्तं। अपि वा व्यापकेत्यावृत्तिरसिद्धा कमेलेवार्थक्रियाकारित्वोपपत्तेः। यन्नुसमर्थस्य किंवादेमेणेत्सु कं। तत्र
हकार्यसंनिधेरिति वदामः। तदा हि सहकारिषु सस्य करोति नैर्विना न करोतीत्ययमप्यत्रावोदर्शनबलादेवात्पुपगम्यते एवं विधेयस्य तावत्स्य विरोधात् तावदुत्तराय
दिशि द्विबाह्याहणिकेपि हि कुर्वेदुपोत्तरावः सहकारिभिः सहैव करोतीति सत्तावोत्तरवद्विरस्युपगतं यः। इतरथा सहाकारिणामसहकारिवप्रसंगात् ननु नेते सहकारिणः किं तु
सहितकारिण इति तर्हि सहितकारित्वमेव न नेवेति प्रसंगोऽप्युत्तरः सहैव करोतीति नियमसत्यसाहित्येन करोतीति विपर्ययनियमोपि स्यादतः सहकार्यसंनिधेर्विना बोधोऽत्र
वा। यत्त्वोक्तं तैः सह करोतीति सत्तावात्पुपगमे सहकारिणो न ज्ञादिति तत्र वापि समाने तथा हि यतिरेकनियमे सहकारिणः प्रकारणायाप्यतोपि निवार्य ननु सत्ता
नैर्विना हि न करोतीति अयमप्यत्र तावदिति तस्माद्युपवधेन यदि सहकारिणः प्रकारणादागच्छेयुः तदा कुयोद्यदि नावगच्छेयुः तदा ननु यो दित्येव विधेनु सत्तावेन कश्चि
दोष इति। स्यादेतन्नैः सह करोतीति नैर्विना न करोतीति योऽप्यत्र तावः सपश्चादस्तिवानवाप्रथमे पश्चादपि न कुर्वादितीये त्वस्मान्मतापन इति अर्थतवापि मते तैः सहैव करो
यास्यतैर्विना न करोतीति सत्तावः सयद्यपि तदाननुकुर्यादेव नस्मि
वैतुनास्तीति वेत्तुममापुत्रकाले चरूपमस्मिन्साहित्यमात्रेना
कार्येपेक्षते देववत्पंसामर्थ्यशब्देनापुच्यते अतः सहकारिसहि
सिद्धेति सिद्धं। अत्र यपहाह्यतिरेकपक्षस्याधिकोपि दोष इत्या
विषाणस्य वसिद्धाविति। एवं तर्हि। प्रमाणगोवरवादनुमानव्यवहारात् तावेव वस्तुन्येव व्यवहानिषेधव्यवहारकरणान् च ववने नैव वस्तुन्यतिव्यवहारनिषेध
विरोधः स्यादिति प्रत्यक्षमनुमानेति। प्रमाणद्वयवादे बोद्धमने नैतदुक्तं। शक्यवेत्तिरपहृष्टीकारात्। कृतं न्यमुन्मत्तकलहेनेत्याह। तद्यत्वेति। द्वितीये कल्पे स
तिपत्रिरेवोत्तरमित्याह। द्वितीयस्ति। परस्वाह। अववने मेवेति। सिद्धाती पृष्ठति। किं कुर्म इति। परस्वाह। एवं विदुषेति। सिद्धाती तु। परापरा धर्मिभिर्नायमस्माकम
राधः यदिना पराधेत परः वयमपि नापराध्याम इत्याह। सत्यमिति। यथा प्रामाणिकत्वे स्त्रियस्तत्रिषेधं कुर्वतः च ववने विरोधः स्यात्। समाप्तसंहीदिति मय्यमाने
तया प्रामाणिक एवासति अनुमान व्यवहारः स्त्री कृतः व्यवहारसमानाधिकरणे वा प्रामाणिकशब्दः तदा स्मात्त्रिपिहणिकत्वे प्रामाणिकाद्ये विषयत्वाद् प्रामाणि
कोऽनुमान व्यवहारो नापराध्या हीदिति मय्यमाने त्र प्रामाणिक एवासति व्यवहारनिषेधस्यापि व्यवहृत्य सुदृढत्वादेव विधेयव्यवहारोऽज्ञस्यात्पुपगतं यदिति। य
द्यत इति प्रामाणिकत्वे मेव सुदृढनिर्दृढत्वमिति प्रायः। तदेवेति। तदेव प्रमाणमेवोच्यते। न वतद्वक्तुं स व्यमिति तावदिति वादेति। कथायामेव मर्धव्यवस्थेय
र्थः। प्रमाणप्रथमात्रेति। अयमर्थः जल्पवितंड्योन विस्तुन्यव्यवहारः कर्तव्य इति न व्यवहारो निषिध्यते तत्र परत्वात् तावत्किंतु तदुक्तेषु पक्षादिषु किं प्रमाणमिति प्रथ

मात्र एव प्रवृत्तिः। तत्र वनव्यवहनविरोधः एतस्मिन्ने उन्नरोपादानानुपादानयोस्तयत्रापि दोष इत्याह। तत्रेति। अशक्यं वेति। अशक्यत्वं पूर्वमेवोक्तं उन्मत्तप्रसंगादिति
नुनरपि तृतीयकल्पमधिकृत्याहाय दिवेति। व्यवहारनिषेधे विरोधप्रसंगादवधारः स्त्रीक्रियेतपि यदि तस्त्रीकारे विरोधो न स्यात् त्वेवमिष्येधः। सवेत्यवहारात् ता
नत्वमसत्तावृत्तः सर्वव्यवहारजाजनस्य निषेधव्यवहारजाजनत्वविरोध इति सकलव्यवहारजाजनत्ववादस्य सकलविधिव्यवहारजाजनत्वान्निधाय त्वेन विरोध इति शंका
तो विधीति। प्रकारान्तरेण वस्तुन्यवहार स्त्रीकारप्रतिषेधयोस्तयत्रापि विरोधमापादयति। हतेति। अत्र वस्तुन्यवहारास्त्रीकारेपि विरोधापरिहारस्याकिमायातमिति वेत्तव
ह। उन्नयवेति। कथमवस्तुनेति वेत्तव। हावस्तुन इति। ननु अत्राजनत्वेन व्यवहृत्य त इति पक्षे स्यादवस्तुता नेति पक्षे सकलविधिनियेधव्यवहारजाजनात्पुपगमानुक्त
मवस्तुता नैष दोषः। नेति पक्षे जाजनत्वव्यवहृत्ये वनिषेधदजाजनत्वव्यवहारादेवावस्तुता सिद्धाति। तदन्तर्गम्यमेव वक्ष्यति। अत्र व्यवहृत्य निषेधे दुमशक्यत्वा
दिति नेति पक्षे वनयेव विरोधात्। न हि सर्वज्ञान व्यवहृत्य ते व्यवहारविषयश्चेति संप्रवृत्ति किंच वस्तुनो निषेधव्यवहारगोवरत्वे गीकृते ता विधिव्यवहारेण
नरताप्यगीकार्येत्याह। यदि वेति। प्रमाणतावद्येव विधिव्यवहारवनिषेधव्यवहारेपि प्रमाणतावस्तुन्य इत्यर्थः। निषेधव्यवहारे प्रमाणसित्वे विधिव्यवहारे तत्रास्तीति
शंकते। वंध्यासुतयेति। वंध्यासुतो व क्रान्तवन्ति अवेतनबाह्य
मिति हेति सिद्धिरिति ववनमात्रमिति। वंध्यासुत इति। ववनमात्र
मात्र इत्यत्राह। ववनमादिति। नाम योगिनो नञः पशुदासत्वेनाप्यव
ज्ञापकत्वात् तद्विषयेऽस्ति रिति अवसेयमिति। यद्यपि सुतशब्
ननु व्यावृत्तिरूपमात्रेण वंध्यासुतस्यागमकत्वमुच्यते किं तु अस्माकं तु वेदविशेषादिनिशंकते। व्यावृत्तीति। अत्रैव रूपमिति बंध्यासुतस्यावेतन्यमप्येव रूपमिति। एवं
विधिनियेधव्यवहारयोर्दे तु गतोपि विशेषो निरस्तः। इदानीं साध्यधर्मे गते विशेषमाशंकते वक्तुमिति तत्संस्तुतिवत्तत्त्वावस्तुसंस्तुतिविकल्पेपीत्यर्थः। न वनेत
रिति। पशुदासवृत्ति तात्र इति तावः। ववनसामर्थ्यविरह इति। ववनसामर्थ्यविरहमात्रमेव विवक्षितमस्मात्त्रिः ननु ववने तरे कर्तव्यमिति तावः। क्रमयोगपद्य
ति। अर्थक्रियाकारित्वलक्षणस्य सत्वव्यापककृतक्रमयोगपद्यविरहादेवनव्यावृत्तावस्तुलसिद्धेनेतरेतराशयरोषणा वः। न केवलं क्रमयोगपद्यविरहे प्रमाणा
भावः विरोधोपपत्तीत्याह। सुतत्व इति। उपसंहरति। तस्मादिति। प्रमाणमेव सीमानियामकं व्यवहारस्य निषेधरूपस्य विधिरूपस्यातदति क्रमे तनियमः निषेधव्यवहा
रवद्विधिव्यावहारोपि स्यादित्यर्थः। प्रमाणात्किमेव व्यवहारनियमं दृष्टत्वेन दर्शयति। ननु कर्मदद्यान्नापि कुतश्चिदेव विशेषात्किं देवार्थः सिद्धाति
तत्राह न वैवमिति। न हि प्रमाणगोवरविषयत्वे समानेन कस्यचित्कश्चिद्विशेषः संज्ञायत इति तावः। इदानीं कश्चित्प्रतीतिमात्रमेव व्यवहारो गतप्रमाणप्रतीति

रिति मन्वानः प्रत्यवतिष्ठते नश्चिति कथं नरो वतेत वा होत वा सतीति। अविदोरो एव नान्यथा स्वातिरिति मन्वानः। अमोरो योरो एव विषयो ततः किमित्यत आह तत्रावेति। तत्रैव य
स्मिन्देशे ज्ञानमुपयते तत्रैवास्मिन् यथाशुक्तिः अरो फीयमन्य त्रदेशात्तरेयधारजतमिति। जितं नैययिकैः नासत्वाया। न इति वदति रिति शेषः। अथवा प्रमाण प्रतीतमेव य
वहारागं वदति रिति लिंगशब्दात्तास्योरिति। अनात्तास्योरिति शब्दयोर्मिथ्याज्ञानदेतुबसेनवात्। कूर्मेरोमादिज्ञानस्यवमिथ्यात्वात्तस्यवात्तासत्तन्यत्वात्लिंगशब्दास्योरि
त्युक्तमिति। लिंगात्ताससावद्भायमानवाद्यादिरनमिनिपर्वतादावग्रिमज्ञाने ज्ञानयत्रन्यथाख्यातिहेतुः शब्दात्तासोपि कूर्मेरोमादिशब्दे सोमरहिते कूर्मेरोमवत्ता
ज्ञाने ज्ञानयत्रन्यथाख्यातिहेतुरिति। ननु लिंगशब्दात्तास्योरित्यापकावयवार्थे त्रपञ्चा र्थद्वारेण प्रवर्तमानयोरन्यथाख्यातिहेतुत्वं स्यादपहसित्वा र्थयोस्त्वसत्त्वात्तज
नेकत्वमिति जनकत्वमिति वेत्तवादा अपहसितेति। नियामकेति। अवयवार्थे स्त्री करे हि कूर्मेरोमशशविषाणादिशब्दा नामवयवार्थे तदा न्नद्वारेण नियतविकल्पात्स
त्रिः स्यात्तदनावेतु नियामकात्तावादिकल्पानामवयवस्युक्त्या त्रिः प्रसज्येते तिसंकेतविषयस्यापि सतो प्रतीतेरेव पराह तत्त्वार्थः। तत एवेति। शब्दादेव त्वर्थः। पदसंकेतवत्त्वे
ति। अवयवसंकेतवत्त्वेनेत्यर्थः। कश्चिच्छब्दः स्वभावादेव कश्चिदिकल्पमुत्पादयतीति चेन्न वाह। शब्दात्तास्योरादिति। अयमर्थः। संकेतवत्त्वे न हि प्रवर्तमानः शब्दः संकेतज्ञ
नापहसावोध्यत्राव्युत्पन्नबोधयेत्। वक्षुरादिवच्च स्वभावादे
त्योत्पन्निरित्यर्थः। वासनाया आसंसारानुदत्तरिति भावः। उद्बु
पि कादावित्कत्वमिति शंको कदाविदिति अतिशयेति। वासने
दिनि। वासनेवेति। अतु पपन्निरित्यर्थः। कथं व्याघातः अत
रूपेण कारणेन तत्र वित्तमिति चेत्तद्व्याघातः कल्प्यते। तत्र केवलवासनापरिणकक्रमेण शशविषाणादिविकल्पापपन्नो नीलादिप्रत्ययानामपि तत्रैवात्मादाना बाह्याद्ये न
सिद्धेदिति पूर्ववन्त्यायमिति संकेतशब्दात्तास्योरादिकं चातिवर्तते इति। एतावदसत्त्वात्सुसौ कारणे नास्तीत्युक्तं। इदानीं शशविषाणादिशब्दानामसदर्थत्वेनेने
मासंबंधावगमापिन संतवतीत्याह। नवेति। शशविषाणादिशब्दार्थविदो हि परेणाहे सकासा त्वेव बोद्धव्यं। नन्वबुद्धिमात्रविलसितस्यासदर्थस्य परबुद्धीना
मनुज्ञेयेतुज्ञेयाशतेन सह शब्दस्य संबंधावगमः संतवतीति। नवाभसदर्थना विना ततः कश्चिदर्थः। क्रियविशेषोऽस्मिन् यतो विषयविशेषमुपजीयते न संकेतो गृह्य
तामित्याह। नवार्थक्रियेति। कश्चिदप्रियाय इति। केविदर्थमिति प्रेत्यदिशब्दोच्चारणमिति भावः। तद्विषयः अति प्रायविषयः। नसेवमाकार इति। अयमर्थोऽस्य श
ब्दस्य वाच्य इत्यर्थः। विशेषप्रतियोगितया समयग्रहसंभवति। ननु सामान्यतः कस्य विदर्थ स्यात्। शब्दावक इत्येवमाकार इति कथमित्याह। गावधनेति। अत्र
तीतशब्दार्थस्याप्रतीतशब्दार्थे विशेषस्येत्यर्थः। अति प्रायमात्रप्रतीतो अति प्रायमात्रे प्रतीत्य सामान्यतः अद्विषयमात्रादेवेत्यर्थः। न च सुविशेषग्रहे सत्येव स

मयग्रहः किंतु विशेषांतराविना तावदेवास्वशशविषाणादिशब्दार्थस्य विशेषः अतो युज्यते समयग्रह इत्याशंकाह। नवेति। अट कूर्मेरोमादीनामपि विशेषांतराविना कृतक
त्वात्तास्यो विषयत्वाविशेषात्त्रेषामपि शशविषाणादिशब्दार्थत्वप्रसंगान्। एतदुक्तं नवेति। उक्तं विशेषो न प्रतीतिनियतसमयप्रतीत्योपपिक इति। ननु माह शशविषाणा
शब्दमुच्चारयतः परस्यातिप्रायमात्रासमयग्रहः। सर्वप्रतिपत्तारोप्युत्पादकावगता र्थविशेषमतेन। कृत्यश्च वासनकादे वा सदर्थः शब्दसंबंधे प्रतिपत्तिज्ञात इत्यर्थः। आ
ह। नवसर्व इति। द्वितीयागोचरे प्रमात्रपर्यवसायिनि समयग्रहेषु प्रतिपत्तारोपरस्य र्वात्रो न निजतया शब्दानामसाधेयत्वप्रसंगादिति। अमुसमयग्राहयित्वा व्यव
हारः तत्राह। नवेति। नवायमिति। न हि सन्निहितवर्तमानवाविनायुक्तं शशविषाणादिशब्दस्य संबंधो र्थद्वयं नृशब्द इति उपदेशस्यैव प्रकारान्तरमाशंक्य निराकरो
ति। नवतवेति। असे निहितस्यापि मवयादे र्थसांनिहितयोगतो पल्लुण नूनसादृश्यादिदेशेन समयज्ञानत्वं नेतयेत्संभवति। असतः केन विज्ञादृश्याधनावेनोपल्लु
णानुपपत्तेरिति। पुनरपि समयग्रहे प्रकारान्तरनिराकरोति। नवेति। यथेह विदितपदोतरात्रोऽविदितमभुकरशब्दार्थो मधुपानुरेवमभुकरशब्दो वावकशब्द इति व्यु
त्पद्यते नवेह तत्रासेन वति। पानक्रियावचुरिवावचुनः प्रत्यङ्गणदर्शनादिति उपसंहरति। तदभूरिति। नैतदुरोधेनेति। असत्त्वात्सचुरेधिनेति। प्रामाणिकेति। शमा
णिके हि च निस्केहे मोरनात्तासंबंधवति। अत्रामाणिकस्य तराज्ञा
पीति। तस्यापि तु कृत्वेन प्रमाणाविषयत्वादिति नतस्येति। यद्यपि व
मात्रस्यापि प्रमाणतएव सिद्धिरिति नतद्विक्रैतरस्वभावत्वमभाव
स्वभावत्वान्मुपगमादिति। न हि नवमते अत्रावस्य तु कृत्वा त्रि
नुप्रमाणेन तदत्रावस्य तु तद्विरहस्वभावत्वे कुतः सिद्धेदित्याह। नवेति। एवमिति। अतो न्याय्यविरहात्मकत्वमन्यास्यस्वभावादेव सिद्धमिति। परिहरति। न घटवदि
ति। अयमर्थः। सत्यमेवं स्वभावावेव घटतदभावे एतज्ज्ञात्वस्य प्रामाणिकत्वात्मुपगमेव कुंशाश्रिते प्रमाणसिद्धे हि कस्यचित्किंविद्रूपत्वे कथमेतस्यैव रूपत्वमित्य
नुयागे स्वभावाय मम्यति। स्वभाववादो तेन त्वेवं स्वभावत्वादेवं रूपं वस्तिमि स्वभाववादात्तत्वेनेव वक्ष्यवस्थाप्यत इति न चत इ एव कस्मिंश्चिद्विषये वदंत आत्मनो
विजयमुद्घोषयन्तीति कथमित्यत आह। घटे हियादृशः तादृशस्वभावः देवगत्यास स्वभावस्वभावमाणापदवीमवती। एव सव स्वभावस्वभावविरहात्मक इति स्त्री
यति। एव वेदित्याह। तस्य त्विति। तद्विरहस्वभावः अत्रावविरहस्वभाव इति तथैवात्रावविरहस्वभावत्वेन परमार्थतः प्रमाणेनावेदितः स्यात्सावेति। मुपगम्यत इ
ति परमार्थतो ज्ञानान्मुपगमेन न परमार्थत आद्विरहस्वभावत्वं त्वयान्मुपगम्यत इत्यर्थः। न त्वितनपारमार्थिक्यतिरका इपसंपन्निरनुमानांगेवेन चतिरे
कस्य प्रामाणिकत्वावशेषभावः स्यात्किंतु काल्यनिकीरूपसंपन्निरैव सर्वत्रेति। लिंगात्तासेषपीति। अति प्रसंगपरिहारमाशंकते। ननु फलति। अयमर्थः। यत्रावचुत्प

[illegible]

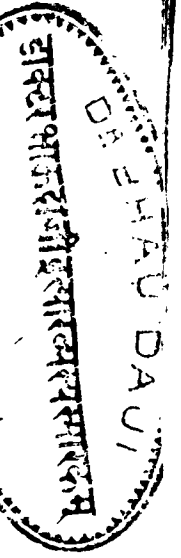
एकप्रमाणविरोध इति तावद्वेदाच्चेति यद्वावत्वे सति ज्ञायते तत्सोपादानमिति हि व्याप्तिरित्युक्ता यते तत्सोपादानमिति हि व्याप्तिरित्युक्ता यते तत्सोपादेयमिति व्याप्तेति
 रूपादेष तादृशवत्स्यत्वनमिति च प्रतिरिति अपि वधर्मि ग्राहकप्रमाणविरोधो न व्याप्ते तावद्वेदेन परा स्मृत्याह। एतेनेति। गुणादिति। गुणादीनां निरुपादेयत्वे विज्ञानमनो।
 प्रवृत्तिनाम्नीत्यादा तादृश्यादिति। नापि ज्ञानत्रयं तावज्ज्ञानमनस्य यमनावस्थानियमेन सिद्धे प्रवृत्तिनस्य व्यापकत्वं नास्तीत्यर्थः। किमनेनेति। अत्र तावित्वा अनुमानेनेति। न
 वेतावतापीति। नहि तावमात्रहेतुकवे तावस्य तदनन्तरमेव सद्भावप्रसंगः यदा कदा विद्वावनात्मकतविष्यत्वे हि संभवति अतो न विष्यत्वं न तावन्मात्रहेतुकत्वं साधयति
 च संभवकयात्वेति। सा हि मुद्गरप्रहारादिहेतुवन्तरापेक्षिणी दृष्टान्तविषयत्वे तावः प्रतिसंवेति प्रतियोग्यस्य वाक्येकस्य संप्रतिवादिता। अतावत्वं वेति प्रकृतमवता
 रयति। अमुतर्हि वरम इति। प्रश्नं सवदितादृष्टान्तद्वयं कमेण हेतुद्वयस्य दृष्टान्तावच्छिन्नमव्याप्तिकत्वादिति। तावत्वे सति ज्ञातत्वं निवृत्तिव्याप्ति। अतो व्याप्येकदेशस्य
 प्रयोजकत्वं तदा तावत्वे सति विनाशित्वं जायमानत्वेन व्याप्तं अत एव त्रापिकेवलत्वाविनाशित्वस्याप्रयोजकत्वं तदा तावत्वे सत्यज्ञातत्वं निवृत्त्येतात्वेन व्याप्तं तत्रापिकेव
 सस्याज्ञातत्वाप्रयोजकत्वं यथा तावस्याज्ञातत्वेन विपक्षे वा
 यत्राप्रकृतकार्यान्मङ्गलमनप्रसंग इति प्रतिकूलतर्कश्चेति का
 सविच्छेदप्रत्ययस्य यथा र्वत्वायथा र्वत्वं लक्षणान्नयात्मकश्चन।
 ति। प्रश्नं सस्यानादित्वं प्रागतावकाले उन्मङ्गलं प्रागतावस्थानु
 वेदिति। अतावयो रपि कालविच्छेदप्रत्ययस्य यस्यायथा र्वत्वं लक्षणं विना विरोधप्रसंगः। विरोधश्च तावस्यानावेति यथा तावयो रपि स्रियथा र्वत्वे वा ते दक्षितौ तदुन्मङ्गला
 नुपपत्तिरिति दृष्टव्या। अथवा परस्परकाले परसरोन्मङ्गलं परस्परविरोधादेव न युक्तमित्यर्थः। एवं हणिकत्वे प्रमाणं निरस्य। इदानीं परः हणिकत्वे प्रमाणं पृच्छति। कु
 तः पुनरिति। ज्ञाणात्तेनेति। पूर्वापरयोरेकत्रादिज्ञानसंस्कारप्रत्ययनकारणकत्वे सतीति। ज्ञाणास्यात्तेनेति। ज्ञाणाप्रत्ययनिज्ञादिव्यतिवृत्तिमज्ञातीयत्वात् प्रत्य
 यज्ञानेन प्रमाणमिति विरुद्धधर्ममिति। अत्यमहापरिमाणादिसंस्पृष्टविषयं दालादिप्रत्ययनिज्ञातमिति तावः। सिद्धे वतदिति। प्रामाण्यामामर्थ्यादिविरुद्धधर्मोऽसं
 र्गस्याऋत्वादिति तावः। सर्वत्राति एकस्मिन्नपि ज्ञाने एकत्वात् तावप्रसंगादिति तावः। तथा चेति। एकत्वं समाहारोक्तमनेन कत्वमपि न स्यादिति। निःश्चतावेति। अत्राश्रय
 नास्येति। आश्रयनाशस्येति। आश्रयशब्देन दाह्यमुच्यते। तस्य वाश्रयविनाशस्य कुष्ठमित्यादावर्त्तनीति। पूर्वस्येति। पूर्वस्य प्रदीपस्य विनाशोऽत्रोत्पत्त्यादश्च सिद्ध इति।
 नष्टत्वं नष्टत्वे योरिति। आश्रयनाशान्नष्टत्वं दृश्यमानत्वादनष्टत्वं। अपि वयदृशनादाश्रयनाशः। इदानीं प्रदीपस्य दर्शनादेवाश्रयविनाशः। एवमुक्तयसिद्धयोर्भि
 रुद्धधर्मयोर्दर्शनादेव तेदसिद्धिरत्रापीति। इहापीति। स्थिरत्वेनातिमते स्फटिकादावपीति। प्रागेवेति। प्रमाणप्रतीति संसर्गाणां करणाकरणादिना विरोधस्य प्रागेव

गोः कुत इति तत इति यत एव निवृत्तिरूप प्रतीतावेवायमितरेतराभ्ययोर्निहितः तत एव प्रतीतिगमनमितरेतराभ्ययोर्बंगोशब्दसंकेतश्च संकेतः अगोशब्दसंकेत इत्येवं संकेते संवार्थतत्रोक्तमित्यध्यारोप्यनागोशब्दसंकेतापेक्षे गोशब्दसंकेतः प्रमाणतरेण गोशब्दोऽर्थमवगम्यतत्र संकेतसंज्ञादिनियज्ञानप्रियापरिहृतं तदेव ग्राम्यजनधर्मकारणव्यामोहकारणं गोलकादिव नृस्थानात्ररसं वाराद्धेनकादिव पंचकान्त्युपकरणविशेष इति एवं निवृत्तिस्फुरणनिषिद्धं परस्वदानां विविधस्फुरणमेवांगीकृत्य तस्य विधेरलीकत्वमाह स्फुरणं त्विति अत इवैति घट्टपसत्वेपि विधेः सामान्यस्यातद्वृत्तिपरावृत्तिमात्रेणालीकत्व इति विध्यंशेति विध्यंशस्यारोपितत्वात् तालीकत्वविरोधदोष इति नेति। अलक्षणात्मके वा विधिरारोप्ये तसामान्यात्मको वा नयोरसंज्ञादलीकत्वको वा नाद्यः तस्य विकल्पामंशशानान्नानपि द्वितीयः तस्यान्यत्राप्यनस्युपगमेनारोपासंज्ञोत्पत्तिर्विच्छिन्नं हि क्वचिदारोप्यत इति तावन्नापि द्वितीयः विरोधस्यैव स्थितेरिति संज्ञे तदप्ये तदिति विधिनिषेधात्मकत्वं लक्षणं तेदय हे कथं नेदाग्रह इति आह इत्यर्थः भिरंयातयेति नवन्मते अलक्षणास्यांशान्त्युपगमादलीकस्यालीकत्वादेवांशत्संज्ञादिति तावन्नामृपकारांतरेण प्रथमं विधिनिषेधरूपतया प्रथमं कुतः सिद्धं तत्राह अथ प्रथमानेति। विधिनिषेधरूपतया अलक्षणालीकयोः प्रथमने कथं तद्वृत्तत्वं संज्ञावृत्तिरिति अथवालीकस्याप्रथमाने रूपासंज्ञावृत्तिरिति वाहकत्वानिकस्येति अत एवाप्रथमादेवाकल्पनाह प्रथममित्याह। साधारणश्चेति देशकालानुममः साधारणमित्यर्थः ताम इति एकत्वमात्र इति मात्रशब्देन देशकालानुगमेभ्यवबुद्धिदुष्पणमादानं ताविकस्येति परमार्थसत् इत्यर्थः। कात्यनिकत्वेति अंशांशितावस्थकात्यनिकत्वादलीकस्येते देशोपिकात्यनिक इति अथवा कात्यनिकराश्यालीकस्युच्यत इति परमार्थसत् इति नेदस्य परमार्थतोऽलीकविषयस्यासत्त्वे परमार्थसत्त्वात् नेदस्य सत्त्वात् निष्पन्न इति अग्रह इति। ग्रहणविशेषोधारोप इति अनेदारोपानवकाशाच्च न हि नेद आरोपिते तद्विपरीता नेदोपारोपयितुं शक्यत इति उक्तं रूपवतु अधिकारनिर्मुक्तस्यैव नेदस्याग्रह इति नेत्रादावतु क्कोटीति अतिप्रसंगमेव दर्शयति तदग्रहस्येति ततश्च सर्वेष्वपि पदार्थेष्वनेदारोप प्रसंग इति ज्ञातः। तत्र शक्यते अन्यत्रेति। घटपटादौ पारमार्थिकस्य नेदस्य प्रतीतत्वाच्च नुक्ता हि विनिर्मुक्तस्य नेदस्याग्रहविकथमनेद आरोप्यत इत्याशंखाह। अत एव निवृत्तिप्रसंगादेवेति अयं नानुप्रवादो वैविकल्पविषयस्यालीकत्वमित्युक्तेनापिन्यायादनुमानादप्यपोहस्यलीकस्यैव विकल्पविषयतया सिद्धिरित्याह नार्पयति यद्वावेति। यद्वावातावसाधारणं नेदन्यथावृत्तिनिष्ठं यद्वा घटायेन घटावसीयमानो जावातावसाधारणोप्यवृत्तिनिष्ठः तवावसायेनापि घटो वसीयमानोऽपि साधारणो जावातावसाधारण इति। यवात्यंतविलक्षणां साक्षरूपव्यवहारहेतुः तदन्यथावृत्तिरूपं। यद्वापटनिवृत्तिः साहिपटादीनां साक्षरूपव्यवहारहेतुः अथवा तस्मान् पटादय इति तेषां पटत्वमप्यतैव तद्विलक्षणो पटवृत्तिना साक्षरूपव्यवहारहेतु रिति न्यायोक्त

99

[illegible]

तिकत्वेनवतीतिकस्माधिरितिचलत्वात्पदमुगोवरतयाकसमाख्यासाध्यदप्रत्ययद्वयैः।सत्वेतिदूरतमप्रत्ययगोवरःसत्त्वंदूरतरप्रत्ययगोवरोदयत्वंदूरप्रत्यय
गोवरःपार्थिवत्वंदूरत्वंवापरित्ययाधितत्वात्त्रातिकप्रत्ययविषयःशिशपापिलस्येतःसर्वेषामपिलाजइति।अपिवा।असेकीर्णपिवाधैक्रियासर्वैरपिदूरतम
दिप्रत्ययगोवरैःक्रियद्विदूरतमादिप्रत्ययगोवरैःक्रियतइत्यादप्रपिवेति।नयक्रितःनेकेनेवचलत्वाणनक्रियतइत्यर्थः।कुतइत्यादसामयीतइति।नकिंविदेकमे
कस्मात्साम्यासवेसंज्ञादित्युक्तत्वादिति।नसंतानतइति।नक्रियातीयानेक्यक्तिमिरप्यर्थः।विज्ञातीयानेककारणसामयीनियता।धर्मेक्रियानेवकसजातीयव्यक्तिः
ननियताअतःसर्वैरेवसदादिप्रत्ययगोवरैःरत्येवसहकारिनिर्गुणैश्चेवचलत्वाणस्यार्थदेउत्वात्सर्वेषांसात्त्वंनवमित्यभिप्रायेणाहनहीति।शुत्यनुमितस्यवि
दिति।नवप्रधानोनिर्देशःयथादिविषयेकत्वेसत्यपिपरोक्षावात्तरजातिनेदाःश्रुतिवादयःकारणानेदादेवोत्पद्यतइत्यर्थः।एवविषयेकत्वेसत्यपिकारणनेदाङ्गाने
दानिदर्शितःइदानींविषयनेदधिकारणानेदाङ्गात्यनेदनिर्देशयतिपद्यावेति।उपाधिनेदइतिविषयावहेदेनेदापाधिनेदइत्यर्थः।नहियवसायेति।विषयेपाधिकत्वेविषयव्यव
सायकालएवतेषांश्रुरणस्यादिति।नवः।अनुत्तवमिति।स्मृतिग्रहणदशात्तदो।असापीति।अत्रयथाक्रममनुमानप्रत्यक्षस्मृतीनांनिर्देशः।अनुव्यवसायेति।म
वसायकालएवतेषांश्रुरणं तद्वर्मत्वमेवतेषामिति।नवः।इ
येनैवानुव्यवसायोदर्शितइति।इत्यर्थः।यथानुमितइति।ना
इति।नवहारःतथापरोक्षापरोक्षविषयत्वापरोक्षार्थः।प्रत्य
क्षपचवहारदेउत्वादित्यथावृत्तिरूपोविकल्पविषयीकतो
एतेदेवदर्शयितुंप्रथमतःवत्सामान्यरूपमेतरेणानास्यव्यवहारस्यसंज्ञकत्वात्तथाह्यमिति।अतिप्रसंगादिति।अनेकासेष्टृष्टेवसालक्षणव्यवहार
हेतुत्वेगोविकल्पविषयेणववाश्वानांसात्त्वात्पचवहारप्रसंगादिति।संदिग्धानेकात्रिकत्वमेवदर्शयतितस्येति।येनव्याप्तिःस्यादिति।विषयेवाधक
सत्येवदिव्याप्तिःसिद्धतीति।नवः।निषेधरूपतायामिति।इतरेतराप्रत्यत्वादविशेषइत्यर्थः।नापिअश्रुतिःस्यादिति।विधिरूपसामान्यपदेउत्तद्विशिष्टस्य
नवहणस्यापिकल्पस्युरणान्नवप्रत्यक्षदिरपिसिद्धतीति।अतिप्रयः।अथवसायादिति।अपोहमात्रविषयत्वेपिकल्पस्यचलत्वाणस्येवाधनमेयत्वात्तत्रैवप्रव
त्यादिमिदिरिति।अलीकस्यापोहस्येत्यर्थः।अश्रुवासनासमुत्पत्तत्वेति।अलीकविकल्पस्येति।शेषः।असाधारणविषयेति।अपोहस्यात्साधारणवत्त्वा
त्प्रकृतयाप्रतिज्ञासेतस्याप्यसाधारणरूपतैवस्यान्नतत्त्वतद्विषयत्वेनविकल्पयोरनुदयएवप्रसज्येतेति।प्रवृत्तीति।गोविकल्पस्यागोचलत्वाणएवप्रवृत्ति
रिति।प्रवृत्तिनियमस्यायगोरिति।गोचलत्वाणसामानाधिकरणनियमस्यावानुपपत्तिरिति।अथवायत्रयत्रप्रवृत्तिमत्रैवनेदाग्रहइति।नेदाग्रहस्यप्रवृत्तिसा
मानाधिकरणनियमानुपपत्तेरिति।अथावसेयानिमतेचलत्वाणस्यापिकल्पविषयत्वेनचलत्वाणतरेभ्योविशेषात्तावोपितस्यनिर्विकल्पकेनगृहीत

त्वादितरेषांश्रुतीतत्वादेनविशेषेणावसायादेदाग्रहःअन्यथाश्रुतद्वदइतिशंकतोऽहीतादिति।निर्विकल्पकगृहीतादित्यर्थः।अथवास्यान्निमानःगृहीतविषयेतादा।
तयग्रहेसतिनेदाग्रहदर्शनात्सर्वत्रैवेनेदाग्रहइति।अथश्रुतिपरिहारस्यप्रात्यक्षिकविकल्पमात्रसंज्ञादितरयोरव्यापकत्वमुत्तरविनवादमुक्ते।नरोतरंवेकविकल्प
यति।यदीति।गृहीतविषयेपीत्यर्थः।अत्रापकारमाहान्यत्रेति।यदिगृहीततादात्म्यगृहेततदानींनेदग्रहेनस्यातादात्म्यग्रहेतुनेदाग्रहएवेति।तस्येति।यावृत्तिरूपस्य
त्वस्येति।अत्रप्रपञ्चनाज्ञावेद्वैधेवगतिरित्याह।आद्यइति।उत्तरयथापीति।प्रथमनिश्चयप्रपञ्चनप्रकारद्वयप्ययंगोरितिसामानाधिकरणप्रवृत्तिश्चनस्यानामिति।निर
कृतइति।अथवसेयानिमतेचलत्वाणस्यापिकल्पस्येश्चनिराकरणाच्चिरकृतइत्यर्थः।नीलानुत्पन्नसमुत्पत्त्येनेनानुत्पन्नमुत्पन्नतद्वा।समासमुत्पत्त्येत्वंदर्शयति।
विकल्पस्यउत्पत्तव्या।यस्यादिति।निर्दिष्टदेउत्वेसाक्षात्परयथावेति।विकल्पदृश्येति।यस्यादिति।शब्देगिकविकल्पानामिति।नहिशब्देगिकविकल्पानामिति।नहि
शब्देगिकविकल्पयत्रप्रवृत्तेकाः।हृदयनिर्विकल्पकेनसाक्षात्तुन्यतेकिंतुशब्देगिकविकल्पज्ज्ञाति।सएवेति।नीलानुत्पन्नवोपादेमपीनानुत्पन्नवन्नोपिविक
ल्पानांलेप्रवृत्तेकाः।तद्विषयनिर्विकल्पकेनसाक्षात्तुन्यतेकिंतुशब्देगिकविकल्पज्ज्ञाति।सएवेति।नीलानुत्पन्नवोपादेयपीनानुत्पन्नवन्नोपिविकल्पानांलेप्रवृत्तेकाः।प्र
येतेति।अनुत्पत्तेति।पीतविकल्पादिपीनानुत्पन्नवयापारपुरस्करो
कत्वात्त्रातिप्रसंगइति।तदसंशयशोदिति।अनुत्पन्नविषयस्याचल
नोविषयस्यवत्प्रमात्मापेक्षयाविकल्पस्यानुत्पन्नवत्तमाराण
वत्त्वं।किंचश्रोतेनातत्त्वमपि।स्यादसोपस्यकल्पनात्वात्कल्पना
भावनासःवद्यापिकिमितिनिर्विकल्पकत्वेनारोप्यतइति।वेत्तवाह।विशेषोपलब्धाविति।निर्विकल्पकादिशेषस्यान्निनापसंयोग्यप्रतिज्ञासत्त्वस्योपकल्पानि
र्विकल्पकत्वात्तरोपइति।अनियतविषयत्वइति।किंचवैविध्यसाधारणेनेतस्यप्रमाण्यमारोप्यतेनिमित्तविषयत्वेपिकिमध्यवसेयविषयतयाअलीकविष
यतयावा।तत्रनतावदाद्यःसंज्ञवतीत्यर्थः।अनलीकतयाचलत्वाणतयाश्रुरणंनिषिद्धंनस्यविकल्पातिस्वरूपतत्त्वावदेराग्रहे।नापीत्याह।
श्रुतस्येति।विषयनेपिनास्तीत्याह।विषयनयेति।नन्तरीयः।प्रवृत्तिमामानाधिकरणनियमानुपपत्तेरित्यादिना।निरूपणादिति।तदपि।सात्त्वापेक्षयावेत्तवाह।तस्या
पीति।तथावसवेविकल्पाःसर्वेप्रवृत्तेयपुरिति।नवः।विषयापेक्षयावेति।तथातत्त्वतत्त्वपरोक्षसत्यपिविकल्पविषयादन्यत्रचलत्वाणनियतेव्यवसेयानिमतेप्र
वृत्त्यनुपपत्तेः।नियामकानावादित्यभिप्रायः।काहीति।नकापीत्यर्थः।कथमित्याहयदिति।समानरूपस्यैवैकधर्मवत्त्वंप्रकृतेलीकेचलत्वाणेनसहैक
धर्मसमावेशतावात्तार्थसंगतिरिति।अतद्वृत्तिरिति।समानधर्मइतिशेषः।एकत्वेकजानीति।एकत्वपदेजातिवत्त्वात्तत्त्वमेववति।अलीकानलीकयोरेकज
नीयत्वात्तावात्।एकजातीयत्वपदेगुणकर्मत्वेनवात्तीकेगुणसमवायःकर्मसमवायोवासंज्ञवतीति।नहीति।सात्त्वात्निमानोहिसमानधर्मत्वप्रतिज्ञासोवत्

93

कारस्थनातिमतार्थक्रियासाधनत्वमिति ज्ञातवः। न च बाधेति। यतोति मतार्थक्रियासमर्थबाधवर्त्तनेति। न च कार इति। यतः सामर्थ्यमारोप्याकारे प्रवर्त्तनेति। विकृत्याकारस्थनातिमतार्थक्रियसाधनत्वमिति ज्ञातवः। न च बाधेति। यतोति मतार्थक्रियासमर्थबाधवर्त्तनेति। न च कार इति। यतः सामर्थ्यमारोप्याकारे प्रवर्त्तनेति। मणिवु द्वेवेति। अर्थक्रियासमर्थबाधवर्त्तनेति। अकारवादेति। अकारस्य रणवादेति। अर्थः। केशाकारेति। ते मिरिकस्यादिकेशाकारस्य ज्ञाने केशाकारः सदा वा यकत्वबाधमन्तरेण। सनामात्रादेव सिद्धतीत्यत्रि। अर्थक्रियासंवादसिद्धिर्लिङ्गं ननु ते मिरिकज्ञाने अर्थक्रियासंवाद इति वेदक्याह। अर्थेति। सोपि हि स्युरित श्वेन ज्ञानाकार एव स्फुरितश्च न सावध्यमिद एवेति। ननु ते मिरिकज्ञाने यथा अर्थीकारस्याव्यतिवारोदृष्टः। नैव मर्थक्रियाकारस्य अर्थक्रियाव्यतिवारोदृष्टः। अतश्च न वा साधीक्रियानुमानात् कथं बाधार्थमिदिरत आह। निरालंबनेति। यद्यपि व्यतिवारो न दृष्टः। तथापि व्यतिवारोऽपि कायामपि प्रतिबन्धः सिध्यति एव ज्ञानाकारो वेति द्वितीयो विकल्पो निरस्तः। इतरं ह्येव श्रुतेति तृतीयो विकल्पमवलंबमानः पर इदानीं श्रुतत्वात् स्य विकल्पविषयत्वमंगीकृत्य तस्यातिशयसंसर्गान् हत्वेन तस्य विकल्पान्तर्गतत्वात् तदेवापोहविशिष्टं न हरेण विषयः न लज्जातिविशिष्टमित्याह। अवबुधु हीति। प्रयासस्यासंबन्धेनेत्यर्थः। न केवलमप्रसंगः। अतिप्रसंगश्च स्याह। अतिप्रसंगश्चित्तितत्त्वमिति। अतिमनोपेक्षिगोर्गोः श्रुतत्वात् नाराद्यादृष्टं अतदुपपत्त्यादयेति। अत्रावात्तियात्तावात्तिकाव्येत्यर्थः। एमेव सामर्थ्यमिति चेत् तत्राह। तद्वसामर्थ्यमिति। अन्यथेति। अनुमुखी अन्वस्था एवेतदाधारगोचरत्वाच्चोमुखी वेत्याह। तथे। यदि तत्र सामर्थ्यमेव तन्निनियामकं तदेव तर्ह्यनुगम्य बहारे विनिमित्तं स्यादिति ज्ञातवः। शक्तीति शक्तिविशेषाद्वा अनेकैरेक्यवहार इत्येवं शक्तिश्च तावाले वनस्य केनानेक्यवहारोपि द्वावपि नुत्पत्तादिति सामर्थ्यनियमः एकानेकयोः न चनेकस्याप्यनेक्यवहारेण सामर्थ्यमिति। उभयत्रेति। वेदमसादित्वे प्रमिद्वेत्तवत्सामान्येषामामान्यागीकारे अन्वस्थाबाधिकेति। सवेत्तेति। व्यक्रिधर्मीत्यर्थः। अर्थक्रियासाजात्येति सजातीयस्य दकारणादिजातीयार्थक्रियावेकजातीयस्याज्ञादनादिजातीयेति। ते श्रुतीति। अर्थक्रियाज्ञाने रप्येन प्रपगमादिनिज्ञातवः। अर्थक्रियाज्ञाने दपि बाधकमन्तरेणापि ज्ञातत्वे अर्थक्रियाज्ञाने दस्यापि ज्ञातत्वे प्रसंगदिनि। त्यजेति। अर्थक्रियाज्ञाने दस्यापि ज्ञातत्वे सामान्यवदिशेषस्याप्यज्ञावाक्षाद्यमेव न स्यादित्यर्थः। वक्ष्याम इति। द्वितीयेनेगे वा साधर्म्यं द्विवक्ष्याम इति। आकारगोचरत्वात् न वक्ष्यामिति। अत्रावालं बनेन परिहर्त्तुं शक्यता एकबुद्धिविषयत्वं सनेकस्य विकृत्यते। अन्याकारज्ञानस्यान्यविषयत्वे ज्ञानत्वप्रसंगदेकाधारत्वेनेकस्याविरुध्यत इति ज्ञातवः। माहृदिति। माहृदाधीक्रियासाजात्यश्च न एवमावन्तदनुगम्यवहारस्याज्ञातत्वमित्यर्थः। ज्ञानानुगम्य अनेकेषु पिंडेषु। अयमपि गोमयमपि गोपित्वं कर्त्तुं गम इत्यर्थः। कार्यसाजात्यमिति। यद्यप्यज्ञानत्वे प्रामाण्यमन्तवात्तश्च विषयतया एक्यवस्था

98

धेनावादिवाद्यप्रामाण्यस्यैक्यत्रिंशत्त्रिंशत्परिच्छिन्नप्रत्यक्षेन व्यञ्जितं तद्विधेयवच्छिन्नं त्रीतिजतेरसाधारणं विरुद्धवर्मा व्यासंशंकते ज्ञायमानेति। अत्रिंशत्
 संक्रमानुक्रमेणैव ज्ञानानुपिंडादुत्पत्तयमानं प्रत्याप्रत्यसंक्रमानुक्रमेण पल्लवेन जन्मनः प्रोक्तं सत्त्वात्पसिद्धात् तत्त्वेन पिंडजन्मकाले नुत्पादाच्च तत्र सद्भावः अ
 ध्वसं संबंधसद्भावानुपपत्तय इति विरुद्धवर्मा व्यास इत्यभिप्रायः। तदुक्तं नयानि नवतत्रासीदस्मिन्पञ्चानवांशवत्ताजहातिपूर्वमाधारमहोव्यसनसंतति
 रिति नेतयश्चादपीति। अयमर्थः। गोत्वेन सह समवायाख्यसंबंधवानेव गोः स्यान्न तस्य तत्र सद्भावमात्रेण समवायसंबंधश्च गोत्वेन सहाकाशादेन केवलं
 पिंडोत्पत्तेः पूर्वमेव नास्ति किंतु पश्चादपि। अतो न साक्षादर्थोत्पत्तिसंगः। नापि तत्र सत्त्वमत्त्वविरोधः। निर्यसत्त्वादानापि संबंधासंबंधविरोधः। नित्यासंबंधान्।
 येन वपिंटेन गोत्वस्य समवायसंबंधः तत्रापि संबंधविरोधः। नित्यसंबंधादित्याह। येनेति। अवेति। न देशमात्रे विरोधः। नापि पिंडमन्त्रे किंतु पिंडदेशोत्तमं तस्य
 पल्लवणतयोपादाय तदुपहिते देशे सत्त्वमत्त्वविरोधव्यवहार इत्यर्थः। सदाप्युपसर्गणादि निरेव सत्त्वमत्त्वव्यवहारोपपत्तेः न कश्चिद्विरोधः एव वा परा
 देवोर्ध्वानुक्तस्यान्यदधिकृत्येषु प्रयोगो न्यत्राधिकृत्यक्रियाफलैर्नयादृशः कंठउंबरः तादृश एव नयादित्यादिरित्याह। तदेतत्पिंडमधिकृत्येति। पिंडात्पिंडा
 तर्नोपसर्गतीत्युपसर्गणात्तत्रापिंडमधिकृत्येत्यत इत्यर्थः। देशापेक्षया सामान्यस्य नित्यसत्त्वात् तत्र सत्त्वविरोध इत्युक्तेः पपिंटापेक्षया तयोः स
 मवेन विरोधशंकते। अथातुत्पन्न इति। ततश्च तस्मिन्नेव पिंडे
 नुत्पत्तिदशायामपि सत्त्वसत्त्वान्न सत्त्वमित्यभिप्रायः। तच्च
 संबंधस्यानित्यत्वादपसिद्धात्। नेवांसवैचैक्यमित्यस्यैव
 कथं संबंधानामिति वाच्यमपि। तस्मैपरिहारानुप्रागसन्पिंडः पश्चात्कस्यमुत्पद्यतामिति वाच्यमवशिष्यत इत्याह। तत इति। अनुक्रमेण अन्यदुपक्रमान्य
 सिद्धानीमुक्तेरनुक्रमेण इति। विरोधांतरं शंकते तत्रापि। व्यतिरेकेति। ते देस्यपि सामानाधिकरण्यव्यतिरेकस्य दृष्टान्तस्थानं सद्भावस्यादिननुमेदेन
 सामानाधिकरण्यस्य विरोधस्थानेनैव विरुद्धयोरवश्यव्यतिरेकेण तद्वितर्कयेन व्यतिवृत्त्याद्विरोधो न वेन व्यतिरेकदर्शनमेव तर्हि दोष इति चेन्न तत्राहानुमेद इति।
 अयमर्थः। गर्ते स्थो मे तत्र नयः श्यामः मे तत्र नयः वा त्रु ज्ञात तत्र नयवत् इत्युक्तेः साक्षात्पारपरिणतिप्रमुक्तत्वात्। आभायाः तद्विरहे सति तत्र नयस्य स्थापना
 मतमानविरोध इत्युक्तेः ज्ञानस्यापि स्यात्साक्षात्पारपरिणतिशालिनः तत्र नयस्यास्मिताप्रसंग इत्येवं विधुमुत्तरं सर्वत्र मुलप्रमिति विशेष इति। ने
 दाविशेषे साक्षादिमत्त्ववर्गात्वेन केसरदिमत्त्विति नियामकविशेषो वाच्य इति। न नवेति। यद्येकनियाममंत्रेण सत्त्वात्तादा देवकस्यानेकसंबंधः तदे
 कव्यवहारोपि सत्तादादेवानेकैरेव किं न स्यादिति एकस्यानेकसंबंधः ध्वेकव्यवहारोपि सत्तादादेवानेकैरेव किं न स्यादिति एकस्यानेकसंबंध इति न व
 तिनैकैकस्यानेकनीलपीतादिसंबंधः अनेकस्य नीलपीतादरेकेन संबंधपेक्षेति। एकस्यानेकव्यवहारविरोधादृष्टांतावः। नापीति। ज्ञानिज्ञाने हि यः

विकल्पकाख्यसामनन्तरप्रत्ययादेव साक्षात्कारविकल्पावतिरित्यनग्रहासाक्ष-
कल्पस्य कदाविदप्यनुत्यादप्रसंगदिति प्रथमाशुच्यन्तेन तर्हि किं नैव धनं तच्चाह प्रथ-
ममानुत्यन्तिरित्यर्थः अमुतर्हि यदिन प्रमाणाजरो वादयोद्भवान्यन्तं सियानि। तर्हि
ति। अत्रोद्दश्येव हि वाच्यत्वेनैव विषयलाज्जात्सर्वधर्माणामुपरसादीनामवाच्यत्वं

विकल्पकाख्यसामनन्तरप्रत्ययादेव साक्षात्कारविकल्पावतिरित्यनग्रहासाक्ष-
कल्पस्य कदाविदप्यनुत्यादप्रसंगदिति प्रथमाशुच्यन्तेन तर्हि किं नैव धनं तच्चाह प्रथ-
ममानुत्यन्तिरित्यर्थः अमुतर्हि यदिन प्रमाणानुरोधादयोद्वाच्यत्वं सिध्यति तर्हि
ति त्रयोपदस्येव हि वाच्यत्वेनैव विषयलाज्जात्सर्वधर्माणामुपरसादीनामवाच्यत्वं

यात्मिकवस्तुविषयनिरंतरनिर्विकल्पकपारंपर्यद्विसमाधिः। वस्तुनश्चाशब्दा
वविकल्पमुत्पादयेदित्तेनैतत्पर्यविक्षेपात्समाधित्तशः स्यादवाच्यत्वे तु विकल्प
ल्पवत्वं तदुरवगाहत्वं सर्वजनसमीहितापवर्गप्रदत्वं अतः सर्वजनसमीहिता
ल्पनायाः प्रयोजनमित्युक्तं तवतीति आगमएवस्मिन्नेव प्रमाणमिति चेत्तत्राह
वस्तुनिष्ठमात्ममुच्यत इति तावः। तच्चादीति अयमर्थः। अक्षणिके वस्तुन्यत्रा
माकल्पे तु काल्पनिकांगवेकल्यमपि स्यात्तत्राच्च वस्तुनिष्ठे वयवहारवादि धिक्
राधौ नेन श्लोकेन दर्शितः। धर्मस्य कस्यचिदवस्तुनीत्यादिना। अस्मवायमर्थः। हेत्वा
वयामांप्रतियावेति दूषणान्मुक्तान्मावेति तवतः कथं न स्युः। अथ वस्तुनितो वयवहा

१५

+ निष्पत्तिविधिः

[illegible]

इदं नीलमितीदमाबहिर्द्विनायाहकतावायाहयाहकतागस्यतेदोयोबाधितइत्यर्थः। भवेति। स एव कालात्ययापदेशदोषइत्यर्थः। भवति। शिरोधइति। नेदं हि निर्दिश्य
तस्य प्रधने निषेधं निर्दिश्य प्रधनमन्तरागनसिद्धतिनेदनिदेशेनाप्रधनोक्तिर्विरुद्धेति। नहीति। नहिनेदाप्रधनेनैव तेन साहित्यं बोद्धुं शक्यं नेतुं साक्षोपलब्ध्या
दवाप्यतापिनेदासुराणेन बोद्धुं शक्येति। उपलक्षणं वेत्तुं यास्यत्वप्रकाशमानत्वरूपिण्याहकतावयोनेदाप्रधनेन सिद्धिः। न ह्यप्रतियोगिकं यास्यत्वं नाम सं
वतितथाप्रकाशयामत्वं प्रकाशकत्वं प्रकाशतेनेदसिद्धति। एवं ग्राह्यग्राहकयोर्नेदाप्रधने दोषमुक्तात्नेदमात्रप्रधने दोषमाह। तदसुराण इति। कुतश्चेति। वा
प्रतिवादिनाः। अथ पक्षपक्षयोर्नेदप्रतिज्ञासोद्विप्रतिपत्तिमूलं तदापहं तत्पुंदासेन पक्षं तत्पुंदासेन पक्षं तत्पुंदाकारश्च विप्रतिपत्तिरित्यभिप्रायः। उन्मत्तोपी
ति। न केवलं नेयायिकः। उन्मत्तोपीति विकल्पात् इति। ततश्च विकल्पमात्राद्वा तत्र तत्रात्मिकाप्यनुमानाद्यव्यवहारइत्यर्थः। विकल्पनातिवर्त्तने इति। ततस्वतासा
तइति। प्रकृतस्य त्वेकालात्ययापदेशः। असत्यत्वे त्वेकान्तिकत्वं ततस्मैतइति पक्षे व्यवहारात्। तदोपाः। असत्त्वे वेति। असत्त्वे विकल्पस्य सूरप्रव्यवसीयते।
विकल्पेन ततश्चासुराणोपवसायादेव व्यवहारइत्यभिप्रायः। तेन विकलेनेत्यर्थः। नियामकमाशकते चकरणेति। अनुभवेति। निर्विकल्पकपयोयानु
वतात्विकानुभवयोरिति। ननु बाह्ययोरिति। ततश्च व्यवहृतिरूपज्ञानालीकयोर्नेदयोरेनेत्यर्थः। नियामकमाशकते चकरणेति। अनुभवेति। निर्वि
कल्पकपयोयानुभवतात्विकानुभवयोरिति। ननु बाह्ययोरिति। ततश्च व्यवहृतिरूपज्ञानालीकयोर्नेदयोरेनेत्यर्थः। नियामकमाशकते चकरणेति। अनुभवेति। निर्वि
नपरमार्थनियोरमुत्तवानुभावयोरपि ग्राह्यग्राहकतावांगी।
ति। ततश्च सदाकारत्वमविरुद्धमिति। तवः। सतोपि नेदस्य वि
तोदयदर्शिवेद्विज्ञानं कथमेतदप्रकाशयेत्तदोषपरिहारायाश्चित्तवमंगीक्रियते कथमेकस्याज्ञानस्यानेकाकारात्मकत्वं अतः। सतो वा नेदस्य नेक राका
रत्वं संभवइति विनाकारमिति। अतएकस्यापि ज्ञानस्यानेकाकारात्मकत्वं संभवतीति। तदोषः। पश्यतइत्यनादरेषु। विज्ञानस्यापि यावदिति। ततश्च ज्ञाननेदेनेव
विरोधस्य वरितार्थत्वात् ज्ञानज्ञेयनेदसिद्धिरिति। तवः। एवं विवक्ष्यते नेदसिद्धिरिति। तवः। अनीलाद्यनेकेति। अनीलापीताद्यनेकेति। त्रिक
तः। ननु नीलपीतादिविध्यनेकत्वं इति। अनादात्मे विज्ञानातादात्म्यकत्वमुल्लेखसुराण इति उल्लेखोयमिति। सूरणमावशरीरानेकत्वात्। अतएकविज्ञ
नतादात्म्येपि व्यावर्त्तनात् सूरणमावशरीरमुनेकत्वं प्रपद्यतइति तवः। अथ रूपज्ञानादन्यदित्यर्थः। किंतु नयेति। त्वेयं तावदापीष्यतामिति। पूर्वणस
देकग्रंथतेति केविना किं त्वित्यारभ्य बोध्यं यं मन्यते। अयं तदार्थः। अथ रूपसूरणत्वयेष्यते वेत्तामं त्वेयं तावदापीष्यतामिति। किंतु ज्ञानिरेवा सोनबाह्यस्य सूरणसिद्ध
तीति। स्यादेतदिति। यथा अतघ्नत्रया एकस्य पापस्य सूरदपि सूरिगत्वा विनाव मृगत्यान तदेव नैकं यथा प्रत्यभिज्ञा नौ तदा तदप्यतनया एकमेवाने
कतया विज्ञानं सूरपि नानेकं अतो विज्ञानात्मन एवा न्यत्वेन सूरणा ज्ञानात्मनः सूरणमित्यात्मन एव ग्राह्यत्वं ग्राह्यत्वलक्षणं इति। अन्यथा ह्यग्राह्यत्वं

तदिति किं वनीलादीनामप्रकाशेनेषामप्रकाशमानत्वेन निषेद्धं न शक्यत इत्याह तेनामिति निश्चितिप्रसंगादिति। यदि नीलस्य नीलज्ञानं प्रति समवेमेव ग्राह्यं लक्षणं पीत
स्यापितत्वाविशेषान्न द्वास्तत्वे स्यादिति। अतिप्रसंग इति। वेदनेति। वेदनाधीनव्यवहारगोचरत्वे ग्राह्यं लक्षणमित्यर्थः। अस्थितिश्च सुतावदिदं व्यवहारगोचरत्वे लक्षणं
तस्येव न पीतस्यति कुतो नियमकादित्यर्थः। तदेतदिति तदेतच्च लक्षणं असत्येव संनोयते। नत्सतीति विशेष इति। ननु पूर्ववत्त्वत्पत्तिमिति तावत्। सत एव व्यवहारगोच
रत्वमित्येतदेव दर्शयति। यथाहीति। तद्वारस्येति। व्यवहारमद्वारस्यानावादिनि। ननु यद्यलीकपक्षेऽपि दोषः तर्हि सत्त्वेनालीकत्वेन वा रूपेण विचारासहत्वं मेव विश्वस्या
स्थितिरुक्तं। अस्तु तर्हीति। किमिदानीमिति। किं नीलादिप्रपञ्चस्य केनापि रूपेणानिरूप्यत्वमेव साध्यते। अथवा निरूप्यत्वादेव प्रपञ्चस्य शून्यतेति। इयतीति। प्रा
पञ्चापप्रवृत्तामित्यती। मूमिमधिरूढस्य तद्विषयस्य प्रतिज्ञाहेतुविद्वत्प्रकारस्य निश्चलतायामनुपपत्तया प्रमाणत्वावादित्यर्थः। ननु तत्प्रापञ्चसाधकवि
चारव्यतिरिक्तस्येव सर्वस्याप्रापञ्चसाध्यतेन तस्यापीत्यत आह। तत्समानेति। उपप्रापञ्चसाधकविवारेण प्रमाणिकतया तुल्यन्यायस्याप्यनुपपन्नप्राप्तेरिति। निष्प
लञ्चाय विचार इत्याह। निष्पलञ्चाच्चेति। तत्त्वतः सर्वमुपपुनरिति विचारस्य सर्वोर्ध्वानां सर्वत्र प्रवृत्तिर्वा फलं दुःखनिवृत्त्यर्थेनां सर्वतो निवृत्तिर्वा यथा लोकाव्य
वस्थया परलोक्यानिवृत्ते वा सर्वज्ञानसंज्ञवतीत्याह। नहीति।
ननतापनिवृत्तिः तद्वद्वालाकपातापालिगेनेन तापनिवृत्तिः
हारापायेत्यापि निवृत्तौ जडात्तावत्तुक्तः स्यात्तत्रापि देवोपनिपाति
विचारासहत्वादेयत्वं मेवास्मिद्वमिति चेन्न तत्राह नवेति। दुःखादे
निवारणाय वा विचारेषु प्रवर्तत इत्यर्थः। परमादिति। नहि ते विचारपूर्वप्रवर्तन इति। ऐहिकतुल्यत्वादिति। ऐहिकतत्पारलौकिकस्यापि दुःखस्य ऐहिकमुखतुल्यज्ञाती।
यत परे पापे ऐहिकतुल्यत्वेन जात्या तस्यापि प्रत्यक्षत्वादित्यर्थः। अथवा योगिप्रत्यक्षगम्यातीन्द्रियेहिकतुल्यत्वादिति। ऐहिकतत्पारलौकिकस्यापि दुःखस्य ऐहिकमुखतुल्यज्ञाती।
पियोगिप्रत्यक्षगम्यादमिति। अरुचेरिति। अरुचिरविश्वासः। तामेवेति। सर्वोपपन्नविवारे रूचिमेव पुञ्जाति। उन्नतयतीत्यर्थः। अविशेषादिति। अयमर्थः। आमुष्मि
कसहस्रलक्षणस्य साक्ष्यत्वं तत्त्वात्तावेनारुचिं श्रुतः प्रवृत्ताय धातत्वेनोपपन्नविवार उन्नतयतीति। तद्वारेहिकेऽप्यनुमानादिसिद्धेरुक्तेः प्रवृत्ताया विचारेणोन्न
तत्वादत्रापि प्रवृत्तिनिरोधः स्यादिति। सोयं तत्प्रापञ्चवादी विचारसारंगरं लंघयित्वा सत्त्वेनासत्त्वेन वा प्रपञ्चस्य तत्त्वानिरूपणं कृतवती। विदुषां वचांसि सुताध
यमपितत्त्वनिरूपणाय विचारे प्रवृत्तसंस्करण एवा सत्त्वो विचारासहमेव विश्वतत्त्वेनोपपन्नवकाशेति वदन् समुद्रलंघनादिविषयद्वन्द्वसत्परा क्रमवर्तनं शुभा
च्चयमपितत्त्वेनोपपन्नस्य असमर्थत्वात् न ह्यारं वरवपतिता अपार एवायं सागर इत्येतत्संज्ञं घनेन। अपारं प्राप्यादिकधारा मायणं मिथ्येवेति वदतावा
लेवानरेण तुल्य इत्याह। सोयमिति। सादृश्याद्वादिनो वानरत्वमपदेशो गौणः। हिं हो देवदत्त इति वदेव मिथ्यारा मायणमित्याद्यपि सादृश्येनोक्तमेवेति। एवं ज

गतोपेज्ञानधिनिर्वचनाशक्यत्वात्कथंमन्निर्वचनीयत्वंवर्णयन्निषेधामपिविवारोऽनर्थक इत्याहोएवमिति। अयंज्ञातुं परंप्रतिनिवक्तुमिच्छेत्। न केवलं निष्ये
ज्ञानंज्ञाननिर्वचनाशक्यत्वेपपादनंनोपपन्नमपीत्याहानवेति। विवारेप्रवृत्तश्चज्ञाननिर्वचनाभावादेवतदशक्यत्वंविश्वस्यकल्प्यतेतत्राह। तावदिति। अयमर्थः। नप
पंचश्रुतावतएवज्ञाननिर्वचनाशक्यत्वात्तज्ज्ञानमनिर्वचनीयंकिंतुयावतापरामर्शेननिरूपणेनज्ञाननिर्वचनसंभवतावत्परामर्शेयराशयतः। शश्रुतावेनाप्युपप
न्नंअतोयस्यतवशक्तिःतेनज्ञातुंशक्यमेवेत्यभिप्रायः। निर्वर्णमिति। काष्ठेत्यर्थः। साशून्यताज्ञाताः। ज्ञातावाज्ञातापिपरतोवाञ्छतोवाचनतावदज्ञातेत्याह। नसाही
तिपरोपीति। शून्यतासाधकपरोषस्युपगंतव्यः। कथंशून्यतेवावशिष्येतेतिज्ञातः। ग्राह्यलक्षणमिति। परेणपरस्याः। शून्यतायाः। ग्रहणाद्वाहकादन्यस्यापिग्राह्यलक्ष
णमंगीकर्तव्यमिति। किंचसपरः। संवृतिरूपोऽसंवृतिरूपोवासत्त्वोऽसत्त्वोवेत्यर्थः। नतावत्संवृतिरूप इत्याह। सवेति। उपायस्यासत्यदेवि। स्वशून्यतापिनसतीत्यादि
त्यर्थः। असंवृतिरूपोपिपरः। सिद्धोअसिद्धोवासिद्धोपिपरतः। स्रतोवापरतश्चदनवच्छाअसिद्धश्चेदसाधकत्वाच्चतः। सिद्धश्चेच्छून्यतायाएवस्रतः। सिद्धत्वसंभवेप
रमपिकल्पयितव्यं स्रतः। सिद्धस्यानुपगमोर्गोरवप्रसंगादयुक्त इत्यभिप्रायेणाह। परतः। सिद्धाविति। तर्हि। शून्यतेवस्रतः। सिद्धेतिवत्तत्राह। स्रतः। सिद्धावेदिनि। मा
र्मणवेदिकेनमायावादिमार्गीणत्यर्थः। कथमेवंवदतस्मन्मागो
त्तमिति। उत्पत्तीति। शून्यतामात्रविशेषेद्विदुत्यन्निविशेषका
शनानवच्छेदाद्यापकांअज्ञानणुत्पत्तीतिहेतुविशेषणंइष्ट
शेदति। अतएवनिर्द्धर्मकमिति। उत्पत्तिविनाशकारणशून्य
मपिसर्वमकारणकारणवत्वमिति। अतएवेतत्रापिवाप्तिरनुसंधेया। अत्रनित्यव्यापकवयोरपिकात्यनिकतान्निर्द्धर्मकत्वंवसिद्धमिति। ननुप्रपञ्चाभाव
पस्यब्रह्मणः। कथं सद्रूपत्वमतस्याह। प्रपञ्चस्येति। कस्मादितिचेत्तत्राह। सवेति। सत्त्वविषयविषयिज्ञातोयधानेयायिकेरेवश्चावविशेषतयासमर्थयिष्यतेतथैवा
त्रापिदर्शनेअयंनैत्वस्मिन्दर्शनेविशेषः। यद्वेधनिष्ठोयंननुवेदननिष्ठः। नस्यनिर्द्धर्मकत्वादिति। आर्दकवणिजेवद्विंतायामिति। वेदांतसिद्धांतविंतायां। नास्मि
नामनविकारान्कृतंनृत्तंनृत्तत्वेत्याहोतदास्मादिति। इदानीं ग्राह्यलक्षणनिरूपणायानन्तमनएवग्राह्यत्वंपूर्वोपपादितमुपसंहरति। तस्मादिति। अनुभवव्यवस्था
अनुभवानपद्रव्यत्वार्थः। अथेतन्नृत्तमस्मिन्दर्शनेकिंनिष्ठमित्यत आह। तत्रेति। तत्रलक्षणवाच्यप्रमाणविरोधेननिष्ठवाद्यग्राह्यग्रहणेनयनिष्ठएतच्च
न्यायनिष्ठदर्शनइतिग्राह्यन्यायदर्शनत्वेसत्यपिनस्रतमिदंज्ञाननिष्ठत्वमेवधर्मता। अन्यत्वेकदेशिमत्तं। बाह्यविरोधेवासातावावज्ञाननिष्ठः। अत्रज्ञा
ननित्यनुषंगः। एतच्चयोगाचारमतं। तंनित्यतायामिति। अनिर्वचनीयमतेज्ञाननित्यतायामनिर्वचनीयग्राह्यनिष्ठः। ज्ञानस्यनिर्द्धर्मकत्वादिति। तस्य
हेतुलक्षणमपिकिंविदस्येवेति। युक्तंतदुपपादयति। तथाहीति। प्रकाशस्यसतइति। धर्मतेनज्ञाननिष्ठलक्षणमुच्यते। तन्नृत्तव्यतिरेकलिंगं। तद्विषय

तिरेकविषयवृत्तिमुखेनसाध्यस्यबोधकंइदमपितथा।अत्रयदिज्ञातविविधेषुइत्येतावन्मात्रमुच्येत।सर्वेषामेवशीतोष्णादिज्ञातवानामपितत्वंस्यात्तद्व्यावृत्त्ये
तदीयतामात्ररूपत्वेनविशेष्यतोएवंनूतस्याज्ञातवस्यसंबंधरूपत्वात्तथापीष्यमाणेह्योःसंबंधेतिप्रसङ्गिमीनूदितिप्रकाशस्यसतः
तिविशेषण।एवंनूतस्याविषयवृत्तिरस्येवेतिनिरूपणवैयर्थ्यमिति।अत्रतदीयशब्देनतस्यावर्ण्यलक्षणोवातत्रिरूपत्वनिरूपणोवासंबंधविशेष्योतिधीयतइतिमत
व्याख्यावदादेवेति।तदीयत्वस्यज्ञातवत्वादेवतदीयत्वसिद्धयेनज्ञानोत्पत्तौविषयजन्योज्ञानजन्योविषयगतनियामकमुपकारांतरमपेक्षणीयंयेनोपकारः।
नियमसिद्धयर्थमप्युपकारांतरापेक्षायामनवस्थायादितिमात्रग्रहणलक्षणफलमाहोतज्ञानीयेति।किमस्येति।विषयविषयिज्ञातवस्येत्यर्थः।अत्रतद्विवरणव्यवहारपद
त्रिःतेनज्ञाननिरूपणमितितत्त्वद्वेतदीयतामात्रेयत्रतद्वेनेकावैदृष्ट्यावैति।कुतोयमिति।कुतःकारणादयंप्रकाशइदंज्ञातवः।तदीयतामात्रज्ञातवस्येत्यर्थः।कार्य
कारणज्ञातवदिति।यथाहिकारणस्यकारणसामग्रीसामर्थ्यादेवकार्यविशेषप्रतिनियतज्ञातवत्वंतद्येत्यर्थः।अन्यथाएवमनस्युपगमइत्यर्थः।विषयविषयि
भावस्यकार्यकारणज्ञातवेनतुल्यन्यायतामेवदर्शयति।तेनतदेवेति।अतएवविषयविषयिज्ञातवतुल्यत्वादिकार्यकारणज्ञातवोपुपेक्षितव्यइतिवेत्तव्याहो।अतएवेति
कश्चमित्यतआहतेति।नित्यं सत्त्वमसत्त्वंवाहेतोरित्येननन्यायि नप्रकाशस्यापिहेतुशून्यस्यनित्यं सत्त्वमसत्त्वंवाह्यापद्येत्यर्थः।अस्तुर्हि कार्यकारण
भावः किंनुनियामकज्ञातवानुसादृतएवेतिशंकते।सीदतइति निरिति।सादृतत्वेपारमार्थिकत्वंवेतिहयौगतिः।ननुसर्वथाउपेक्षेत्यर्थः।एवंतत्त्वज्ञा
मपि किंविदंस्वेवेत्येतदुपपाद्येदानीं तत्रिष्टमुत्तरयनिष्ठंवेत्यादि पक्षेऽनुनिर्धारणं वक्तुं पृच्छति किमत्रेति।सतो वेति।सतो ज्ञात्यादेरसतो वा प्रागज्ञा
वादेऽस्मिन्स्यापि सूरणाद्वाह्यनिष्ठस्य वकादाविकल्पस्याहव स्थानसामग्रीसामर्थ्यानिबन्धनत्वं युक्तेऽत्रोक्तज्ञानत्वानानिष्ठत्वं मेव युक्तं न्यायदर्शनं इ
त्यनिप्रायः।ज्ञानस्यनित्यतायां बाह्यस्यानिर्वचनीयत्वे ग्राह्यनिष्ठमेव लक्षणमित्युक्तं।तत्र किंवाह्यस्य पारमार्थिकत्वेन ग्राह्यनिष्ठत्वमित्याशङ्क्याह।नयज्ञाननित्यता
यामिति।ज्ञाननित्यतायां बाह्यस्य पारमार्थिकत्वं सत्कार्यवादिमवमनुष्यावनीतिरिति।सोनेतत्रिराकरोति।सत्कार्येति।सत्कार्यवादस्याबाधेन व्यावृत्तेः।बाध
मेव दर्शयति।सांख्येति।असत्करणदियादिकायाः सांख्यप्रक्रियाया बाधेन विघ्नसनादित्यर्थः।बाधमेवाद।नखसिद्धिर्वाति।अयमर्थः।सत्कार्यविवारस्यान्य
थवानिर्णयः फलं।एतच्च निर्णयप्रागज्ञातवस्य संशयस्य पूर्ववत्प्रतिरोक्तावः।पूर्वस्थानिर्णयस्याविर्भावान्तरेणानसत्त्वमिति।अतोविवारारंभेणैव सत्कार्यवा
दा बाध्यतइति।सत्कार्यवादव्यावृत्तिरिति।विज्ञानवादिमतं निराकरोति।नापीति।नीलादिविशेषो ह्येखितेनोत्पत्तिर्हि ज्ञाननिष्ठलक्षणं नवतुल्यस्वीत
पीतादिविषयः संतवनीति।येनतदीयतयातियमः स्यात्।ज्ञानाकारणविशेषाणां सुल्लेखेन तदीयता नूतं लक्षणमिति वेत्तव्याहो।ज्ञानस्येति।आरोपि
तानामप्युल्लेखेन संभवतीत्याह।अन्यथापीति।नवतुल्यस्यातिपक्षे देशांतरकालांतरयोः सत्त्वापेक्षानत्वसत्त्वात्तो सैव वा सत्त्वातिरस्मान्निश्चितइत्याशं
कते।असतइति।नियत्याह।निमात्ररूपाइति।नीलादयो नानियमेनयत्किं विद्यावृत्तिमात्ररूपाः किंनुअनीलप्रतियोगित्वेन नियतव्यावृत्तिमात्ररूपाइत्यर्थः १८

अनीलानामिति।अपरमार्थप्रतिपरमार्थस्येवव्यावृत्त्येवादितावः।नीलस्यानलीकत्वापत्तिरिति।अत्राप्ययमेवाभिप्रायः।तदुपेक्षविशेषत्वमेवेति।अनीलस्यावृत्तिरूपे
ति।वाविशेषत्वं न लक्ष्यं।अत्रोपेक्षविशेषत्वमिति।वासनावशादिति।निर्विशेषात्पिनीलादयोवा
सनावशादिविशेषवत्तया सुतरां नित्यदिपूर्यनकरणे विप्रतिपद्ये किं तर्हि।कृत्यत्राह।ते विप्रतिपदितरूपेण नीलत्वादि तरेण रूपेण नीलत्वाच्च त्रिरूपेण लक्ष्यतत
अकिं विदुः पदे बल्यवाट्टीकार इत्यादिप्रायः।ज्ञातवत्त्वं तत्र मात्रमिति।विचारसहजोक्तस्येव ज्ञातवत्त्वमित्यर्थः।अतोनीलादीनामलीकत्वं विहाय वेदोतसिद्धौते
नानिर्वचनीयत्वं न्यायदर्शनानुसारेण पारमार्थिकत्वं वानीलादीनामस्य यणमित्याह।प्रविशेति।सिद्धमर्थं संक्षिप्य श्लोकेनोपसंहरत्वाहातस्यादिति।अयमर्थः।ग्रा
ह्यस्वीलादेः धातमनोत्प्रेतमंतरेण विषयः।अस्मिन्प्रवृत्ति संतवनीत्यस्यास्य सत्त्वे यदि बाधको बलीयान् नवतवतितदा वेदनीयेवेदोतुसारिणि।अनिर्वचनीयसिद्धांतन्या
युज्यशीर्तवति।अथवाह्यपारमार्थिकत्वे यदि न बलवद्वाधकं तदा नेयायैकप्रयानुसारेण तद्व्यमेव विवक्षितवति।उत्तरयथापि न ग्राह्ये दवादावसरइति।इय
नीलाद्याह्यबाधकात्तिमूतस्य विचारस्य विचारसदृशतादुर्बलत्वं प्रतिपादयितुमुपक्रमो न वेति।तत्र एवं फलफलितावस्यर्थः।सत्कर्तुमिति।तर्कः प्रमाणानुग
हको निष्प्रसंगः।परमार्थत्वाप्रमाणस्य वाक्यप्रतिपाद्यतया वाह्यादुल्लेखमिति।तच्च प्रमाणं विचारसहंतत्वं वा लोकासिद्धं वेति विकल्प इत्ययति।न
वेदिति।नूतवाविष्टप्रयुक्तस्य विचारस्य स्वरूपं तस्य विचारं सहृदं वदशेयति।यथाहीति।राजद्वारीति।मृत्तानविशेषोपन्यासस्य तृतीयविकल्प उपपे
षाद्वयः।अकृषत्वेनाधकारबोरोपः।अस्य प्रत्यासन्नत्वं न
पः।मूलेवर्षत्वारोपः।वेदिते गजितारोपः।ययामिति।याह्य
पर्वत्वारोपः।अनवतुष्टयेति।पादेषु संतवत्वारोपः।लकुटे द्विरद करेल कुट्टारोपः।नरशिरइति गजपुरीषपिंहे नूनरशिरस्वारोपः।पायोवा सत्त्वारोपेणोत्सर्ज
ने उद्धरणप्रोतिरिति किमेतावतेति।अनेन नोत विचारस्य विवक्षितता साधकत्वमेवेत्येतत्प्रतिपादितमिति।एवमेव विधेन नोत विचारेण गजस्थालीकत्वासिद्धेः।
तत्सदृशेन विचारासहेण विचारेण जगतोपि नालीकत्वे सिद्धातीति प्रतिपादितं।इदानीमनिर्वचनीयत्वमपि जगतेन सिद्धातीति प्रतिपादनाय गजस्थालीकत्वात्
चारेण निर्वचनीयत्वं वदन्नपि द्वितीयोत्प्रेतमनप्रधमाद्विशिष्टत्वाद्वा यदेति।अत्रापि किं शब्दा नुषंगभयद्वारा तस्या त्वधमाहातानुयोयसोयननिर्वक्तुं शक्य
नइतिवादी द्वितीयोत्प्रेतमनप्रधमाद्विशिष्टत्वाद्वा यदेति।अत्रापि किं शब्दा नुषंगभयद्वारा तस्या त्वधमाहातानुयोयसोयननिर्वक्तुं शक्य
वेद्या निवृत्त्यनभिवायिना।अयमपि तु विचारसदृशपेक्षया विशिष्टोपि दुर्विचार एवाहिरदस्यानिर्वचनीयत्वात्तावादित्यनिप्रायः।अयमेव विलीनमिति।विवा
रसहेन विचारेण नुषंगभयस्य जगतोपि तुल्यन्याये स्य पारमार्थिकत्वापत्तिरिति ज्ञातवः।परिकरेति।परिकरतस्तत्प्रतिपादकवाद्यादि।याहृद्विकेति।अत्रेतापूर्व
कत्वं याहृद्विकत्वात् लोकासिद्धमेव परिकरशुद्धिर्दर्शयति।लोके वेति।उक्तं सर्वविशेषणोपेतस्य वाक्यस्यादाहरणमाहायथापर्वतइति।लोकाज्ञातवोदाहर
विचारसहंतं नालीकत्वा नुषंगभयद्वारा तस्या त्वधमाहातानुयोयसोयननिर्वक्तुं शक्य

णमाहायघायं पर्वतो देवदत्त इति योग्यता तावो दाहरणमाह। गिरिर्देवदत्तेनेति। अग्रप्रतिषेधो दाहरणमाह। प्रवेत इति। प्रमाणं तत्र प्रतिपादनो दाहरणमाह। शश
ति। अथ वनविरोधो दाहरणमाह। मातेति। अक्रिया विरोधमुदाहरति। अहं मूक इति। अज्ञानविरोधमुदाहरति। इदं न जानामीति। अर्धप्रतिपक्षे पयुष्ये कमुदाहर
ति। ममेति। अत्र हि विप्रतिपक्षाकारणशुक्लीता तदितरवदिति। कर्णत्वेन धार्धप्रतिपक्षे पिकायुक्तिराक्षिप्यत इति। एवं वाक्यं लक्षयित्वा वाक्यार्थं लक्षयितुमाह। न
दधश्चेति। व्याप्तीति। निरुपाधिकः संबन्धो व्याप्तिरपक्षयापकत्वेन धर्मत्वं पक्षे वा स्यादिति। स पक्षे सत्वे विपक्षाद्यावन्निराधितविषयत्वमस्यति पक्षत्वेन
तानि पक्षरूपानि तत्रास्योपयिकानि स पक्षे सत्वादीनि वत्तारि प्रथमं तु पक्षधर्मलोपाधिकं एतच्च रूपपक्षकमवयव्यतिरेकिण एवाकेवलाद्यिनो विपक्षयो
वृत्त्यावादा केवलव्यतिरेकिणश्च स पक्षे सत्वादावतिरूपवतुष्यमेव बोद्धव्यं। अत्र पक्षधर्मत्वेनासिद्धस्य हेतुता सत्त्वमुक्ता स पक्षे सत्त्वेनासाधारणस्य विपक्षयो
वृत्त्याविरुद्धसाधारणयोरवाधितविषयत्वेन कालात्ययापदिष्टस्य अस्यति पक्षत्वेन प्रकरणसमस्या विशिष्टमवत्वादिनि। अनवरतो ध्वंस्यादिविशिष्टं धू
मन्वादित्यर्थः। इदमत्र व्यतिरेकिण उदाहरणे केवलाद्यिनेषु विप्रतिपक्षकस्य विषयत्वं प्रमेयत्वं संप्रतिपन्नवदिति। केवलव्यतिरेकिणश्च इयं पक्षवृत्ति
व्यवहर्तव्या गंधवत्त्वादिति। लंगात्तासेषु विरुद्धस्योदाहरण
निति प्रतिज्ञायां हेतुर्देव्यो न ता शयत्वादिति। जलाशयो
दिति। साधारणस्य तु तस्मिन्नेव साधये प्रमेयत्वादिति। असाध
ना साधारण एवाव्यत इति। तस्यैवोदाहरणं ग्राह्यं कालात्य
हं समीरणं। महत्त्वे सत्यस्य शब्दावप्रत्यक्ष इति। तत्परिकर इति। तदनुग्राहक इत्यर्थः। प्रामाणिकपरित्यागो दाहरणमाह। यद्येति। वक्ष्यापितस्यानस्य प्रामाणिक
स्यत्यागः स्यादित्यर्थः। अप्रामाणिकपरिग्रहणस्योदाहरणमाह। यदि वेति। यदि वीतिं जलं परमंतर्देहेन न तत्समपि विशिष्टं तादृशमेव मपीपीतं मामपि तदे
त। इत्यप्रामाणिकस्योदाहरणपरिग्रहस्यादित्यर्थः। नृपवदपीति। पिपासा असमनस्याप्यया देहपक्षवदशनादयमयाप्रिमूलः प्रामाणिकपरित्यागनृप
कोनासमकोनास इति। पुरजिमिति। दाहकस्यापि तावत्प्रादेः पुरजिकेन त्वदर्शनादयमयावृत्तिमूलो प्रामाणिकपरिग्रहस्य सकोनास इति। अथ
तिक्षेपयुक्तेरनात्मकं दृष्ट्या साधकत्वाविना नूतमित्यास्या विशिष्टा ज्ञातिव्यवहरेः। एकेनेव विशेषणे न ज्ञातिव्यवहरे दृष्टिवापि ज्ञातीनां विह्वेषणाद्
यमपि न स्त्रीति। अपनार्थमुत्तयोपादाने सिद्धे चेत्यनेन जलकेवलनिरनुयो ज्ञानुयो गयेत्युदासः। अथ प्रतिपक्षे पयुष्याक्षेपकोदाहरणमाह। सर्वेति। नायं सर्व
वोपलस्य मानोपाधिशि कायसत्त्वादिति हेतुः। दृष्ट्या साधकत्वासाधकसर्वधानुपलस्य मानुशकायसत्त्वादिति वक्तव्यत इति नावः। दृष्ट्या साधकत्वावति
वार्युदाहरणमाह। प्रमेयत्वादिति। प्रमेयत्वे सत्यपि साध्यत्वदर्शना साधकत्वविना नूतनप्रमेयत्वमिति नावः। असिद्धोदाहरणमाह। विरुद्धत्वादिति। धूमेत्या

प्रिमत्वे साध्ये विरुद्धमस्तीति नावः। एवं विचारंगलिंगगतिपरिशेषप्रत्यक्षशब्दयोरिति सिद्धविना तावाप्यमेव विचारंगत्वमित्याह। एतदपीति। कस्मादित्याह। तर्कमिति।
नद्विद्यतिवारिणप्रकोनन्यथासिद्धीस इति नावः। अस्मिन् प्रत्यक्षेपितको नुग्रहः। यदि घटोपलेने स्य सकलविशेषोपलंनेपि हि वृत्तिवारस्य तत्तातत्वात् विना गो न स्यादिति।
ति। एतत्त्वानन्यथासिद्धिरप्यनुसंधेयेति। एषे वरीतिर्लिङ्गमिति साधनोपक्रमेणेति। द्वे बाहिविवारः साधनोपक्रमेण परपक्षदूषणोपक्रमेण वेत्यति प्रायः प्रतिज्ञेव
तावदिति। प्रतिज्ञेव तावन्न शरीरेधारयति। दूरेतस्याः धार्धप्रत्यायकत्वमिति। नावः। तावच्छेदेत्वादौषापेक्षयान किं विदिति। न किं विज्ञायां किं विज्ञानं
सत्यं न यथा धर्मित्यर्थः। न किं विज्ञायां किं विज्ञानं विचारसहं न किं विदपि प्रत्ययशालं बन्तं न किं विदपि ज्ञानमन्यस्य दृश्यस्य दर्शनकश्चिदप्यर्थे सिद्धातः।
आदिशब्दात् किं विज्ञेयं नीयमस्तीति पक्षः। परिग्रहस्त इति। धार्धप्रतिपक्षे पमेव दर्शयति। प्रतिज्ञापिहाति। प्रतिज्ञायां वा सयांत दर्शयति। प्रतिपक्षे पयुष्याक्षेपकोदाहरणमाह। सर्वेति। नायं सर्व
रत्नपक्षयोरपिन प्रतिज्ञार्थः सिद्धाति। अत्र तादप्रत्ययादकारकाच्चाद्यवसायानुपपत्तेः। विचारसहत्वेपि फलतो सत्त्वादसत्त्वपक्षवदोषः। प्रतिज्ञाविषयविज्ञानस्या
पिनिरालंबनेले प्रतिज्ञाया अज्ञातादसत्त्वपक्षवदोषः। प्रतिज्ञापलस्य प्रतिज्ञाजन्यज्ञानस्यान्यदर्शनत्वेन प्रतिज्ञार्थसिद्धिः। दृश्यस्यार्थस्याभावान्न दर्शयति। सिद्धांतत्वेप्य
सत्त्वत्वमेवेति। बाधातानि वृत्तेरिति। प्रतिज्ञाया अपि प्रति
धंसेति। न किं विदस्तीति प्रतिज्ञार्थस्य प्रतिज्ञास्य शीतवेकधंसा
पक्षत्वे तस्या सत्त्वेन किं विदस्तीति प्रतिज्ञा नार्थः कश्चमुपपद्यता
षणा सति ज्ञादीनां व्यावहारिकसत्यत्वा निराकरणेन धार्ध
येति। न स्य विचारस्य प्रतिज्ञानिरूपनया अथ प्रतिपाद्यत्वेन अथ सूतयुत्सयत्वेन नदतस्य सर्वनासत्त्वादिसाध्यसाधकत्वानुपपत्तेरिनवव्यवहारमात्रसिद्धस्य वि
चारस्य साधकत्वं सकोनित्वसर्वसत्यत्वादीनामपि व्यवहारमात्रसिद्धेन विवारेण साध्यत्वप्रसंगादिनि। अत्रायेति। यथा घटकायातिकमस्य तत्राकायापसक्तेरशक्यं न
या लोकमयोदाति। क्रमोपशब्दः। लोकमयोदाति। क्रमसिद्धे विचारमत्रेण सर्वनासत्त्वादिसाध्या सिद्धेरिति सर्वे प्रतिज्ञासाधारणेन व्याघादान्नरमाह। प्रतिपक्षे
ति। सर्वेनासत्त्वादिसाधकप्रतिपक्षस्य सतिपक्षे सर्वेनासत्त्वादिसिद्धेन सत्यसर्वेधा प्रतिपक्षे व्याघातः। अथासिद्धेपुतरां प्रतिपक्षे व्याघातः। अथ नियोगि
कप्रतिपक्षे धानुपपत्तेरिति। लोकव्यवहारसिद्धमिति। अतः प्रतिपक्षे सत्त्वसिद्धिरिति। प्रमाणसिद्धात्वादेन व सर्वत्र प्रतिपक्षोपपत्तिश्चेत्यति प्रायः। तदपेक्षसि
द्धिना व्यवहारेणेति। प्रतिपक्षे सत्त्वसिद्धेण व्यवहारेण विवारेणेत्यर्थः। नदीति। ग्राहीति। प्रत्यक्षोपजीवनेन प्रवर्तमानेनानुसृतानुमानेनोपजीव्य
स्यासत्त्वे ग्राहिप्रत्यक्षस्य नवाधकादृश्यत इत्यर्थः। हरिः। एवमपि बाध्यत्वं तावत्सिद्धमिति चेन्न त्राह। न चेत्तदपीति। एतदपि विचारबाध्यत्वमपि न निर्वृट्मिति
कथमित्याह। नदीति। तदविवारशब्दवाच्यमित्यर्थः। विरोध इति। यदि सर्वेनासत्त्वं कथं प्रत्यक्षस्यैव सिद्धिः। अथ तत्सिद्धिः कथं सर्वेनासत्त्वेति विरोधः। अस्मि

त्वेषांतर्कां गपंचकैवै कल्पेन तर्काज्ञासत्त्वमित्याहानमिष इति। अत्रमिषो विरोधमूलशेषित्वे सर्वसाधारणोऽष्टापादानं त्रयसाधारणं। अनुकूलत्वं तु षड्यसाधारणं। विप
 येयापयैवसानं त्रयसाधारणं। परस्परैति। निरग्रिकत्वनिषेधकोऽग्रिमत्वविशिष्टोऽग्रिमत्वनिषेधकार्यप्रतिक्षिपति। एवमग्रिमत्वनिषेधकोऽपि निरग्रिमत्वनिषेधकार्यमित्येव
 मुद्रयोः परस्परार्थप्रतिक्षेपकत्वादनार्त्तसंबन्धोपपत्तेरिति तत्रापीति। परस्परार्थप्रतिक्षेपकत्वं प्रकृतेपीत्यर्थः। परस्परार्थप्रतिक्षेपकत्वं मेव दर्शयति। नहीति। व्याप्ये
 ति। व्याप्यं प्रसंजकं। व्यापकं प्रसंज्यतयोरधिकरणव्याप्तिबोधस्थानं तेषां मिथो बाह्यार्थस्वीकारादावयोर्विवादनिवृत्तेरिति। अनुभूतावसितइति। निर्विकल्पकसद्विकल्पकपयो
 म्यामनुत्वावसायाग्यामवगतेनैकैवल्यविकल्पविलसिते। एतेन प्रमाणसिद्धत्वं दर्शयति। तस्मिंस्तूले विरुद्धवर्त्मसंसर्गस्य शुब्दात्तावकां पादोनामसं तन्नावयवा
 यविनिष्ठतया एकत्रासंसर्गकस्यामहइत्यादाविति। शून्यापलंभानुयादकस्याशून्यताप्रतिक्षेपस्याशेषितमूलत्वमादा। अनपेक्षत्वविधेरिति। अत्रसिद्धयापकइति। क्वचित्
 प्रसिद्धमेवद्विषापकं घटं तत्राश्वनेन क्वचित्साध्यातोऽसंगमाश्वनेन वाक्विदापाद्यतोऽत्रवाप्यममंसदसद्व्यतिरेकित्वं व्यापकत्वं तनक्वचित्प्रसिद्धाकथमित्याह। षट्सलस्येति
 षट्सलस्योर्विरुद्धयोरेकत्रैकनिषेधेऽतरेविशिष्ट्यात्। तच्चविद्यायां नुमन्तस्येव पुनश्चवनेन तस्यानिषेधे विरुद्धत्वमिति। अश्विधितमूलत्वमाहाताडूष्यव्यवहारस्येति। षष्ठ्यसिद्धि
 नेदव्यवस्थितेर्नैयायिकानामिष्टैवेत्यत्रापीष्टापादनमित्यर्थः। ते
 त्तरादेदइत्यर्थः। इतरैतराभावेवाभावावयोरपरस्परतादात्म्याभावा
 योगिना घटेन निरूपितेन तत्तावः घटे निरूप्यते अतो जेद निरूप
 निरूपणं स्यादित्यात्माश्रयतेति। अनवस्थाप्रसंगादिति। धर्मस्या
 मिती जेदज्ञानस्यात्माश्रयत्वकथनेन किं जेदज्ञानमेवनास्तीत्युच्यते अश्विलेपिवानित्यत्वं अनित्यत्वेपि वानिर्हेनुकत्वं कथ्यते अनवस्थाप्रसंगेप न निर्दिष्यत्वं। अयमान
 विषयत्वाकथ्यतइति। सर्वतइति। जेदज्ञानाभावादिप्रतिवादि जेददृष्ट्यदृष्टणादि जेदव्यवहारादिनिःसर्वतो विरोधादुत्तरानर्हइत्यर्थः। सुष्ठु प्रावक्षेति। जेदज्ञानस्य
 हेनित्यत्वं सुष्ठु प्रत्वं स्यात्। अवेत्यत्रेव हि सुष्ठु प्रत्युच्यते। न व जेदज्ञानतोऽवेत्यमानत्वं संभवतीति। तनीये विरोधादिति। ज्ञावरूपस्यानित्यत्वं हेतुकत्वस्या
 निर्हेतुकत्वस्य तद्विरोधादित्यर्थः। जेदोत्प्रेक्षादिना तदुत्प्रेक्षित्वमेव तद्विषयत्वमित्यभिप्रायः। किमेतच्छ्रुति। सुष्ठु पतरैतराभावधर्मोत्तरे धित्यर्थः। अधिकरणादिनि
 रिति। यद्विषयाया अनुपपत्तिः। तयानस्येव बाधायुक्तः अत्रवच्छरूपदेदादिगताः सहाप्रयोगाद्यनुपपत्तयोः तेनोपपत्त्येव बाधायत्वमिति हेतुसाध्ययोर्वैय
 विकरणाप्रकिं विन्नस्यावाध्यतइति। अमुकतामेव बाधस्य प्रसिद्धनिदर्शनेन दर्शयति। एवंहीति। अवेरश्चरतां प्राप्तामाउवा व्यवहारतइति कथ्या
 सिद्धश्रीरापराधेन मांडवनिग्रहेप्यमन्यत्रानुपपत्त्या बाधो न वेत्तत्सहस्यत्यर्थः। मव नवस्थाप्रिया न दधिक प्रवादवत्सापित नृत्त नृत्तस्य क्तव्योत
 द। नहीति। न ह्यनवस्थाप्रतिज्ञासमानं धर्मोत्तरं निवर्त्तयति। प्रतिज्ञासविरोधात्। नन्मात्रनवस्थातावाच्चाकिंतु तदनुबन्धिनं प्रवादं व्याज्येत्। तत्रप्रतिज्ञासा

येन प्रतीतिबलेनाप्युपगमबलेन वा अन्योरेकधर्मिसमावेशासंभवेनावयविनोपद्रवः स्यात् किं नु अवयविन उपलंभ एवानुपलंभस्त्ववयवोन्तरस्येति प्रायः ॥ अ
तिप्रथमाविक्रमेण शक्यते एकावयवेति एवंतर्ह्येकावयवसहितस्योपलंभविधेरन्यावयवसहितस्योपलंभविधेरन्यावयवविशेषणत्वावयवपरत्वादवयववर्तिनोऽ
पलंभानुपलंभयोरवयविनिसंस्वारस्यादिराहा एवन्तीति ॥ एवंतर्ह्येकावयवयोरुपलंभानुपलंभो न तयोरेकत्वात् ॥ यस्यावयविन एकत्वं तस्योपलंभानुपलंभलक्षण
विषयधर्मसंसर्गइत्यनेनातिप्रायेणादावर्धमिति ॥ एतेनोपलंभानुपलंभसंसर्गसिद्धत्वात्प्रतिपादनेनावानावतत्वं मध्यवयविन्यसिद्धत्वेन व्याख्यानमिहा ॥ एतेनेति ॥ एवं
यासति यद्यवयवस्यैवावरणं नावयविनः तर्हि सर्वावयवानावरणस्याप्येतादृशस्यैव मध्यवयविन उपलंभत्वेनादृशस्योपलंभः किं न स्यादिति बोध्यमेव निराकर्तव्य
मवशिष्यत इत्याहा ॥ अनावरणेति ॥ तरपि निरादरोति ॥ तदपीति ॥ स्त्रोत्रं हि नाम परिमाणगतमवांतरसामान्यतश्चावयविनोऽतित्रंतित्रसामग्रीवेद्यवततः कृतिपयाव
यवेष्वलंभसामग्रीकस्यावयवोपलंभस्य सत्वेपिततो बद्धवदोपलंभसामग्रीकस्यैवोपलंभस्योपायो युज्यते इति ॥ एतेनैवासिद्धत्वेन कं पाकं पसं सर्गोप्यवयवि
निनिरस्य इत्याहा ॥ एतेनेति ॥ कथमिहा ॥ सामग्रीति ॥ नोदनादि कायावयविनियतायाः सामग्रीने देनावयववियतकंपोलादेतस्यां दशाया मवयविनः चलना
भावो अवयविनोऽवलनावलनेन भिन्न इत्यर्थः ॥ यद्येकस्यैवाव यवयस्य कं पः नावयविनः अवयवांतराणां वा एवंतर्हि अयं दोषः स्यादित्यमं कते ॥
एवमिति ॥ कर्मणो विना गहेतुत्वेन कं पाकं पयोरवयवयो विना गाद्वयारंभकसंयोगस्याद्वया समवायिकारणस्य विनाशाद्वचनाशः प्रसू
त इति तैत्तिरीयैः किं नोद्वयनाशादनिष्टमिहा ततः किमिति ॥ शाखावलने वृक्षावयविनो नाशान्गीकरणादपसिद्धांतदोष इति शक्यते ॥ अपेति
नायं दोष इत्याहा ॥ नेति ॥ वेणुदलविना गाद्वेणुवयविनो विना शास्युपगमात्पसिद्धांतदोष इति ॥ यत्र तर्हि विनाशो नास्युपगम्यते ॥ तत्रापि विनाशः प्र
सूयते ॥ अंतरंभकसंयोगविनाशादिनिर्णयः ॥ सर्वत्रैवमिति परिहरति ॥ तदपीति ॥ सर्वत्र विनाश प्रसंगोपि नावयविनिसिद्धावः पदुतः स्यात् ॥ अतः सिद्धांतो
तरदृष्टानामनिग्रहस्थानमापद्यत इति भावः ॥ नवसर्वत्र विनाशोपि प्रसज्यत इत्याह ॥ नवैवमिति ॥ विशिष्येव हि कर्मणो द्वयारंभकसंयोगविनाशकवित्त
गलन कलननुसर्वस्यैव कर्मणः कारणकस्य विदेव कर्मणः स्यादविधविशेषोपलंभे रिति ॥ एतेन कर्मणो द्वयारंभकसंयोगप्रतिस्पष्टि विनाशजनकत्वं
नियमानुपगम्योपपत्त्यमिदं बोध्यं निरस्यमिहा ॥ एतेन एवातिपातिवलेनेहितदारंभकस्य तन्मूलनूतस्यापि परमाणोश्चलने स्यात् ॥ तस्मिन्नव
लनितदारंभ्यावयविनश्चलनानुपपत्तेः ॥ ततश्च नितात्परमाणोरवलङ्गनपरमाणोर्विनाशः स्यात् ॥ ततः पाणिमुज्जारंभकयोः परमाणोर्विनाशानुन
याप्योरपि विनाशः स्यात् ॥ कथमिहा ॥ योयेनेति ॥ येन राखादिनायो विहंगमादिः संयुज्यते विद्युज्यते वा सनकार्यं इत्येतादृशेणापि संयुज्यते विद्युज्यते
वेति दर्शनात् ॥ नुजपाणिपरमाणुकार्ययोर्नुजपाण्योरपि विनाशः स्यात् ॥ तस्मादिहा पाणिपरमाणुस्रावमहाकार्येण नुजेन विनश्यते विनाशोऽस्ति ॥ ३३
अनुजस्यैव वक्ष्यमाणपरमाणुकार्येण पाणिना विनश्यत इति नुजपाण्योरनेन प्रकारेण विनाशो नवति ॥ ततः शरीरस्यावयवविनाशोऽस्ति

रीरविनाशोऽप्येवं स्यादिति बोध्यं रूपोपन्यासः ॥ एतेनेति ॥ निर्दिष्टं निरासहेतुं विवृणोति ॥ नहीति ॥ पूर्ववत्त्वावलयोर्विनाशात्सात्त्विकद्वारावयविनोपि विनाशस्येति
बोध्यं निरस्य इदानीं वलावयवकारंभकपरमाणुविनाशद्वारेण वलावलयोरपि विनाशाद्वयवयविनोपि विनाशस्येति बोध्यं
पूर्वनिरासहेतुनेव निरस्य वगन्त्रमिति ॥ कर्मलक्षणस्य रिति ॥ संयोगविनाशयोर्निरूपेण कारणमिति ॥ हितस्य लक्षणमिति ॥ नोद्य कर्मवदिति ॥ नोद्यस्य हीनोः क
र्मसहस्रानोदकेन इत्येव विनाशमारंभते किं नु त्रयाकाशदेशेनेति भावः ॥ अवयवगतैकमावयवोन्तरेण कदाचिद्विनाशमारंभते कदाचिन्नैत्ययं विशेषः
कुतो हेतोरित्याहा ॥ कुतोयमिति ॥ अवयवसंयोगविनाशात्सामेवेति संयोगजनसंयोगविनाशजविनाशयोरमुमादवयवसंयोगविनाशापि स्यामेवावयवि
न्यपितयोरुत्पत्तिरुपपद्यत इति एव संयोगजनसंयोगविनाशजविनाशयोरुत्पत्तिप्रकारो वैशेषिकाध्ययनादेव सम्यगवगतो भवतीत्याहा ॥ एतच्चेति ॥ अवयववल्
लोपलंभोपि समर्पयितुं शक्यमिहा ॥ अवयवेति ॥ कृतमिति ॥ एवं प्रतीतिमंगीकृत्यापि परिहारात्कृतं प्रतीतिरुत्तेन कलहेनेति ॥ कथं नयेति ॥ अवयववल्
नस्यावयविनोपलंभहेतुत्वादिति भावः ॥ यथाश्रयविच्छेदेति ॥ वलावलयोरश्रययोर्दिविच्छेदः स्यात् ॥ तदा तदाश्रितस्यापि द्वैतत्वस्योपपत्तेरिति ॥ अविच्छिन्ना
वयवप्रेत इति ॥ वलावलावयवप्रेते वेति ॥ इष्टव्यां स एवैक इति ॥ यथा द्वैतप्रत्ययं विनाश एवावयवो वलेवयवे वल उपलभ्यते अवलेत्वत्वं तदा स ए
वैक इति ॥ अवलेत्वयवे अवलेत्व उपलभ्यत इति ॥ नही
त इत्यर्थः ॥ शक्यते ॥ अमुतर्हीति ॥ अयमर्थः ॥ अवयवावयविनोऽ
रपि संबंधिनोः संबंधिद्वयातिरिक्ताश्रयाप्यलंभयोरन्यतर
त्वाभावात् ॥ अष्टगतिमत्त्वेपि त्रिगंडियशरीरयोरप्युतसिद्धात्तावादष्टगताश्रयत्वविगमेतदाशरीरपरमाण्वोरष्टगताश्रयत्वेपि अष्टगतिमत्त्वेनान्य
नुसिद्धात्तावात्कथं शरीरपरमाण्वोरष्टगताश्रयाश्रयत्वं श्रूयतां शरीरस्यैवावयवाश्रयस्यान्याश्रयत्वेपि परमाण्वोरनिराश्रयत्वेनाश्रयांतराश्रयत्वाभावे
नोन्नयोरन्यस्याश्रयत्वाभावात् ॥ अष्टगतिमत्त्वं तु तयोः प्रसिद्धमेवेति ॥ अतो वयवावयविनोः अष्टगतिमत्त्वेन प्रसंगसिद्धिप्रसंग इति ॥ अयमिति ॥ न हिनव
भने अयुतसिद्धयोरष्टगतिमत्त्वं अष्टगतिमत्तो अयुतसिद्धत्वं सिद्धं नवतो वा घाघाभावेन साधर्म्यवैधर्म्यदृष्टान्ताभावेन व्याप्तेर्यदी नु मशस्यत्वदि
ति ॥ ननु नवतत्वावस्थिद्वयमिति ॥ अत आहा ॥ नवेति ॥ प्रसंगसाधनेपि हितं श एव परास्युपगमः शरणं ननु व्याप्तावपीति वस्तुतः कादाविति उरक
सिद्धेस्तत्र उदकस्य अष्टगतिमत्त्वं तयोर्युतसिद्धिर्दृश्यत इत्यर्थः ॥ तनुववस्त्रेति ॥ तनुववयोः अष्टगतिमत्त्वेपि युतसिद्धिविपर्ययस्यायुतसिद्धेरपि
दर्शनादिति ॥ इदं मिथ्येति ॥ अयुतसिद्धत्वं मिथ्येति ॥ तनुववमिति ॥ युतसिद्धत्वं कथं सत्यमिति ॥ घाघांतरमिति ॥ वलावलावयववत्त्वादन्यत्र बाधकं वाच्यमिति
नान्यत्र बाधकमिति ॥ किं नु तदेव किमिति ॥ बाधकं न स्यादिति शक्यते ॥ वलावलावयववत्त्वादन्यत्र बाधकं वाच्यमिति ॥ युतसिद्धावयुतसिद्धो वसमानेपि

दर्शनेन युतसिद्धिं प्रतिवाधकं चेत्तु युतसिद्धिं प्रतिपि स्यादित्यादां न युतसिद्धावेवेति चेन्न तद्वादिता न वयं विनश्च तो रागोऽस्मि किं तु रक्त इव संयोगेन तदी
 यो रागो वयं विनोरोप्यन्तां गच्छत इति चेत्तु तत्र रक्त इव संयोगा संयोगविरोध एव बाधकोऽस्ति तिरं कते त नूलेति परमाणुवदिनमिति परमाणुसंज्ञावव
 दिनं संज्ञांति कं प्रति एकस्यैव परमाणोरेकदिगवस्थितेन परमाणुना संयोगा संयोगश्च प्रकारेदेन यथा तदा वयं विन्यपीति विरोधस्य परिहृतत्वादिति
 तत्रैवेति प्रकारेदेनैवा विरोधादित्यर्थः यथा चैरसिद्धिरिति संयोगा संयोगविरोधस्य तेदेन यथा प्रेरसिद्धिरिति कथमित्यादां संयोगेति अयमर्थः संयोगात्
 भावो परमाणुसिद्धौ नानवा यदिनसिद्धौ कथं न योर्न देन व्याप्तिः अथ सिद्धौ तर्हि तद्वाहकप्रमाणेनैव तयोः प्रकारेदेन विरुद्धं सादृश्यमित्यंगीकर्त्तव्यमिति चेन्न
 च देशे तेदेन व्याप्तिरिति न वरूपतदा वयोः प्रकारेदेन अपि सादृश्यदर्शनात् तद्देश्येण संयोग एव निराकर्त्तव्य इति वक्तव्यमित्याह न वेति तद्देश्येणेति
 यमाणसिद्ध्या विशेषेपि यद्येकैव धर्मोत्तरनिराकरणं विपरीतं किं न स्यादिति अश्रुतेषामपि निराकरणमिति चेन्न तद्वाह न वैवमिति तेष्वा मप्यसत्त्वं
 तद्देश्येण संयोगस्यासत्त्वं तद्देश्येण सत्यत्वेव सिद्धत्वादिति किं संयोगनिषेधे निषेधस्य तस्यैव विषयमात्राप्रतीतिरप्युपगत्याः यतोऽपि न तस्य सर्वस्यानि
 राकरणं युक्तमित्याह निषेधोऽति निराकर्त्तत्वादिति प्रथमं कल्पे च तरेकं तं गे निराकर्त्तत्वादिति किं वा शशशं गवत्संयोगस्य का ल्पनिकत्वं मपि
 निष्प्रमाणकमित्याह संयोगस्येति इत एव बाधकादिति पदा धात्रैव धर्मरूपा नूत्वाधका नूत्वा ल्पनिकत्वं सिद्धौ इतरेतराश्रयत्वा बाधकप्रवृत्ते
 का ल्पनिकत्वं सिद्धिं सिसिद्धौ बाधकप्रवृत्तिरिति अन्यथा युपपत्तिमात्रेणेति न का ल्पनिकत्वं निश्चयाधीना बाधकप्रवृत्तिः यनेतेरेतराश्रय
 यता स्यात् किं तु संयोगप्रतीतेर्ना तत्वेनाप्युपपत्तिं संप्रवाम वेणा बाधकप्रवृत्तिः ततः का ल्पनिकत्वं निश्चय इत्यन्यतः परिहृता त्रेतेतराश्रय
 तेत्यर्थः न तदनुपपत्तिमिति अनुभवानु रूपमुपाधिरूपमुखपिंडं प्रमुखे दीयमाने पिंडं त्वेव हि बाधकप्रवृत्तिः यथा नुचितस्य पततो व्याघ्रादेः यथा वा
 शब्दप्रत्यभिज्ञाया मेव तत्रैव शब्दत्वादिसामान्यरूपमुपाधिमदाय तदेकं बाधेण व्यक्तावपि प्रत्यभिज्ञाया नान्वेनाप्युपपत्तेरपि परिता नित्य
 त्वानुमानप्रवृत्तिः इतरथा नि प्रसंगस्यादिति प्रसंग इति एवं ह्यत्र प्रसंगः पराभिमतः संयोगो यदि परमाश्रयः स्यात् तत्र परसादिवृत्त्या ता वसादृश्यं
 न स्यात् ननु च न सादृश्यं तत्रैव धर्मोत्तरमाश्रय इति विपर्ययपर्यवसायीति ननु यद्यपि संयोग प्रत्ययसंज्ञा नत्वा यतदा लं वनवेनोपाधि निर्देष्टुं
 न शक्यते तथापि नान्तर्लक्षणायाः कथमुक्तेः तत्राह यथा लोकमिति यथा धातोराराण मर्त्यक्रियास्थितेः ग्रामाण्यलोके व्यवस्थिते तदा संयोग प्रत्यय
 स्यापि तेरी दंड संयोगजशब्दरूपा धेक्रियास्थिते रग्निसंयोगजपा कजगुणरूपा धेक्रियास्थिते शुभ्रामाण्यलोके सिद्धमिति नान्तर्लक्षणाया काश इति
 विरोधोत्तरमाशंकते अश्रुतदीति एकस्यैव वयं विनोनेकवयं वदेशस्यता दृशवान् देशविरोध इति तद्देश संबंधविधाविति यद्विधेयस्य निषेधः २४
 नयोर्हि विरोध इत्यभिप्रायः शंकते अथ न मेवेति अयमर्थः एतत्संयुष्ट एवायमित्येकस्यैकसर्गपरिहृद के प्रत्यक्षं मुख्यतः सदनं व्यवहृदं त्रपितं दत्तं

व्यवहृदमिदं कलयति एकस्यैकसं सर्गलोचनियमावगमात् अतः प्रत्यक्षमेव तद्देशत्वात् देशयोः परस्परविधिनिषेधनात्ररीयकनिषेधविधिबलत्वात् विरोधं स
 धयतीति शंकते मुदरति स्यादेवमिति अयमर्थः कविदेव संयुष्टस्यान्यसं सर्गं प्रति प्रतिपत्त्यत्तत्वात् तत्सं सर्गाभावस्येतरसं सर्गाभावात्तावः यथा धवलिमसं सर्गावि
 नाहृतपीति मसं सर्गं धवलिमसं सर्गविषयं प्रत्यक्षं संशये प्रतिपत्तिरिति यत्र तत्सं सर्गाभावान्यसं सर्गयोरविनाभावोऽस्ति तत्र तदभावो व्यवहृदमुखेनान्यसं सर्गं प्रति
 रूपसंज्ञः यथा वयं विनो वा तत्रादितदेव प्रत्यक्षं तत्सं सर्गमन्यसं सर्गं युगपत्परिहृदं दुदेति अतो तत्सं सर्गाभावो नान्यसं सर्गस्याविनाभावोऽस्ति तत्सं सर्ग
 ज्ञावमात्रस्यैव व्यवहृद इति चेत्तान्मेवेति प्रतिपत्तिरिति चेत्तु ननु संशयः त्रिष्वपि पक्षेऽपि स्यात् एतच्चैवमेव अथ वयं पक्षवद्विनापितथाप्युपमादिसादा सतत
 इति अथ वयं विपरं परामप्युपमाप्युपर्यंतं गत्वा पीत्यर्थः एकस्य परमाणोरेकस्य परमाणुसं सर्गस्वीकारेणैव अथ वयं विनो अथ वयं विषुवतिः का ल्पेन वा ज्ञागशोवेति चेन्न
 त्रिविकल्पापि न निरस्त इत्याह इतेनेति परमाणुपर्यवसाने केषु परमाणुषु वर्त्तते तथा च वयं विषु एतदुक्तं न वेति न का ल्पेन मापिता गशः तेदरहितत्वात् तदुक्तं न
 दितेदविनिर्मुक्ते का ल्पे ज्ञागविकल्पनमिति किं तु व्यासजे वर्त्तते इति एव तावदवयविमात्रविषया विरुद्धमोक्षा सा निराकर्त्ताः इदानीं विज्ञावयवि विशेषविस्तृत्यार्था
 समाशंकते अश्रुतदीति विज्ञावयवि नीत्यर्थः विरोधमेव दर्शयति नदीति विज्ञावयविरोधादिति विज्ञावयवनामनानां मिमि न्यते तदा लुपलं जेति न
 हि नीलादयो वयं विषापकतयोपलस्यत इति चेत्ताना ववैदेश्येति विदेश एव वैदेश्यं स्यात्तावेन सद्विनिज्ञेदेशो यस्य तच्छा त्तमवैदेश्यं नीलादि तद्भातीयत्वं
 विरोधादिति अन्यथेति चेत्ताना ववैदेश्यजातीयत्वे सत्यपि चेत्ताव सा देश्येवेति त्रिगता नाना नीलादीनां तर्ह्यनयोर्विरोधः अनयोर्विरोधः इत्येवं विरोधाविरोध
 व्यवहृदनुपपत्तिं प्रसंगान् न हि ज्ञाति मंतरेण विरोधाविरोधव्य वच्छापकं संतर्जतीति अति प्रेत्येति अमुपगमापेक्षया समानकर्त्तृकत्वव्यपदेशः एतदु
 क्तं न वेति नाना वविरुद्धानां ज्ञाति समवायं वा विज्ञावयवमिति प्रत्ययं तो वयमेकत्वमप्युपगच्छाम इति कृत्वा यदि विरोध उद्भाव्यत इति अत एवेति अथ वयं गतरूपमाहा
 रा निव्यायत्वात् अणुकाव्यवद्याणुकगत रूपसमाहारस्यानीद्वयत्वेनानुपलंजावेति धवलिप्रत्ययस्थिति न हि विज्ञावयवि निवित्रगुणा कांते धवलिमस्तीति तावः कथं
 तर्हि तत्र विज्ञावयवपक्षः तत्राह दृश्यमेवेति कर्तुं रस्य इति विज्ञातीयः कारणमिति तेरेकमारुद्धं कर्तुं रथदेनो यत इति चेत्तस्यातिशयप्रत्ययवदिति यथानारुद्धव्ये
 चयवषु बहुषु संदृष्टेषु चोत्पत्तिशक्त्योद्भवा त्रारं नाना नीलवति इतरथा तस्यैकस्य परमाणुस्यैककाव्यवयवस्यैव तावदुपपत्तेः तत्राकर्तुं रप्रत्ययापीति एव तावदाह
 त्यावयवपक्षानि निराकर्त्तः इदानीं परमाणुपक्षपक्षारणव्यवपक्षपक्षमाशंकते अश्रुतदीति बुद्धिरपीति अयमर्थः बाह्या धा पक्षपक्षानि नोद्देश्यदर्शनां अलीकं ता स
 त इत्येकं ज्ञाता कारो ज्ञासत इत्यपरांतवालीकपक्षनिर्देशः असंतमिति निर्दर्शनाधो आकारमिति ज्ञानकारपक्षनिर्देशः विषयकारेति द्वंद्वसमासः ततश्चायं मर्थः पीता
 दिविषयविलोपप्रसंगान् पीताकारविलोपप्रसंगान् इति बाह्यपीति न द्विकस्मिंश्चिदप्य प्रतिज्ञा समाने कं संवर्त्तते इति चेन्न विकल्पः कने शब्द इति प्रका
 रांतराभावादिनिर्वाचीय प्रकाराभावादिनिर्वाचीय प्रकाराभावादिन्यर्थः अथ वर्त्तनीयः प्रकार इति शंकते ध्वरेणेति च रूपेण वर्त्तते इत्यर्थः निरटकीति नि

तिष्ठति। यमं च ते रित्यर्थः। बाधकवतीति चेति। बुद्धौ बाधव्यापिबद्धा धकं पूर्वमुक्ते मेवेति। तदानीं दृष्ट्या बाधकाली दृष्ट्या बाधकस्यापि बुध्यधीनत्वे तदस्य एवेत्याह। प्रसंगादि
तिमिश्रोविरोधश्चिन्ता। बाधवाधकतावद्वयार्थः। किं बुद्धिभिराकरणमशब्दं वेत्याह। यथा यथावेति। उद्भूतः प्रकाशः उद्भूता बुद्धिरित्यर्थः। कथमित्यत आह। तन्निवारण
मपीति। तदेवं बुध्यन्तरेण बुद्धिनिवारणे प्रवृत्तस्यैव तदापन्नमित्याह। तदेतदिति। बुद्धिनिर्वासानुपपत्तिप्रकारेणैतदपिनिरासमित्याह। एतेनेति। हेतुफलतावानुपपत्ति
श्रुतरोक्तान्नैव तत्कारणत्वं यद्विज्ञातव्यं तावत्स्यैव वमादिः न्यायकुसुमान्तलीयुक्तादृष्ट्या तत्रिराकरणेति। अयमर्थः। हेतुफलतावनिराकरणप्रयासः सफलतावाप्त्या
निष्फलो वास्यान्सफलत्वे हेतुफलतावनिराकरणानुपपत्तिः प्रयासतत्फलयोर्हेतुफलतावन्धीकारात्। निष्फलत्वे सुतरां हेतुफलतावनिरासानुपपत्तिः प्रया
सफलस्य निरासस्यान्तावन्धीकारादिति किं वदेतुफलतावानुपपत्तेः सकार्यवादो बाधस्थिते। असत्कार्यवादो वा न प्रथमः न दृष्टान्तस्यैव त्वादित्याह। सत्कार्य
ति। नापि द्वितीय इत्याह। असदिति। किं वा सत्कार्यदृष्ट्या प्रतिपादनमसदेवोत्पद्यते। सदेवोत्पद्यते। तत्र प्रथमे असत्कार्यदृष्टकस्य सत्कार्यहेतोः क्रियमाणत्वादस्मै कान्तिक
तात्। द्वितीये प्रयासं वेद्यथा द्वेन दनुपपन्नमित्याह। तत्प्रतिपादनस्येति। अनुपपन्नस्येति। बाधक इति। विपरिणतस्यानुषंगः। विकल्पमात्रं तदिति। नासावेतन्नव
किं तु विकल्पमात्रमिति। स्येति। अनुपपन्नो हि प्रत्यक्षज्ञानेन तत्र
कल्पस्य स्येति प्रतिज्ञासतततश्चैकस्यैव विकल्पस्य स्येति प्रतिज्ञा
त्पाददित्यर्थः। किं वा असत्यप्येकस्मिन्सूत्रे विकल्पपरमेता
त्यक्तस्याप्युपपन्नवशंकया प्रामाण्यविहन्निस्थादित्याह। ज्ञातनि
यस्य त्वया वयव्यपकृत्ववादिना ननु पणमादित्तिना नानात्ववत्तागेष्टे कत्वमारोप्य एकस्यैव सूत्रेति प्रत्यय इति चेत् तत्राह। न वेति। तदसंज्ञवादिनि। एकत्वात्पाम
नवादित्यर्थः। कथमसंज्ञवः तत्राह। न हीति। अतिशूलत्वे दानामेकात्वारोप्यसंज्ञावित इत्यत्र प्रायः। अत्र बाधव्यविमात्रापकृत्वे प्यवांतरावयविनोप्यतवानुपरमा
एनानित्याह। मनतेषु जेदेन प्रथमानेष्टे कत्वप्रत्ययो निष्पत्त्यरूपेति वक्तव्यमित्याह। न वतेति। अथैवैकत्वप्रत्ययः स वते देन प्रथमानेष्टे प्रतिज्ञे वारापितमे
के त्वं गोवरयतीति चेत् तत्राह। न वत इत्येव इति। न हि ज्ञातानां तत्त्वज्ञेते जेदेपरिस्फुरत्येवा तद्विपरीता तत्त्वज्ञेते कत्वमारोपसंज्ञव इति। अपि वस्तुत्वारोपयादिनी
नस्यावयविन एकस्यात्तावात्परमाणुत्वे कार्यसमवाय्यकत्वारोपो वक्तव्यः ततश्चेष्टप्रसंगस्यादित्याह। अपि चेति। तदेकपरमाणुत्वात्मनारोपितानामपि नानादि
दृश्यापि तावत्संज्ञे सूत्रता प्रतिज्ञासंज्ञवतीति वक्तव्यमित्याह। न वेति। विरोधमेव दर्शयति। यदि हीति। अपमर्थः। नानादिदेशावपि त्वमितिवदतानानादि
को देश सद्यप्यवदेशी हावप्यनुपपन्नं तयो। अत्र स्वत्यक्ते ज्ञातानामिन्द्रो देशिनोर्ज्ञेयारजावाङ्माणावानामेव देशवदेशित्वं ज्ञातसत्त्व इति धीकर्त्तव्यं अत्र
नु विराधावेतुलेपायमानानादिना नादिकृतयानानात्वे न देशत्वे न वतासमानानां परमाणुनां तद्विरोधिनोर्देशित्वैकत्ववारापः संज्ञवतितथावदेशी

नोपरिष्कृतैः कस्य नानादिदेशव्यापिता। अथत एव कलेन देशितेन वसोपेय रचनानात्वेन देशितेन वसासेरन्। तत्रापि कस्य नानादिदेशव्यापिता देशानाम
परिष्कृतैः। एतदुक्तं तदतिदेशदेशितेन नानात्वे कलेन अविरोधादन्यतरस्युरणे अन्यतरस्युरणविरोध इति तस्मात्पूर्वोक्तः प्रसंगः सदवस्तु एवेत्याह। तस्मादिनि
कावर्त्तनीति। मूल एक इति प्रतिज्ञा सैकान्वितो हवात्तैः। तावदेशेनियाव नपरिमाणेन द्वयोः यथा नदेशो यथा नः अनारब्ध इत्यारोशेः पितावदेशव्याप्तिः साम्येन तावत्पि
माणद्वयत्वात्। एष मूलैक इति प्रतिज्ञा सहेतुरित्यर्थः। अन्यत्रापि सिद्धेति। अवयवपक्षे वादिनः क्वचिदपि मूलद्वयस्यासिद्धेरिति न ब्रूते। अन्यथा व्याप्तिर्युना न
त्रापि मूलद्वयस्यासिद्धे सारोपपरपर्याया न्याया व्याप्तिर्न स्यात्। किंतु असत एव कलेन स्यात्तिरिति चेत् तत्राह नवेति। बाधका नामिति। बाधका वीने सवयवि
नोऽसत्त्वे बाधका निवपरोक्तान्यप्राप्तातीत्यर्थः। प्रतिज्ञासमर्प इति। प्रतिज्ञासमर्थे वस्तुलाकारो धर्मो न वा। इत्यर्थः। कचनिरस इत्याह। सोपीति। प्रतिज्ञासमर्थो
पि स न वा। अतएव वा। वा। न प्रथमः बाधका तावत्। द्वितीयं तु प्रतिज्ञासमर्थं वस्तु लक्षणं पत्रे बाधकं लेपादिकया श्रीकार्यमिति। तावः। मूलैक इत्यमर
पुगमेकैव लक्षणं मूलद्वयदृश्यत्वमपि न स्यादित्याह। अतीदियेति। विशिष्टोत्पादादिति अतीदियेत्यः परमाणुत्वाविशिष्टांति न ज्ञातीयानामेव प्रत्यक्षयोग्या
नोक्तं। कानामुत्पादादेरित्येकत्वमित्यर्थः। किमद्यापीति।
यज्ञासीति। तदेनेनेति। अत्यन्तेनेनेति। तादृशेनितज्ञातीयं वे
द्यात्त इति। विशिष्टजालीयतया तत्र इति। नत्वेवं अतस्मि
स्यामूलस्य तदेनेनेनमानस्या एव तत्पतेतायामेव पर्यवस्य
र्यय एवामूलस्य तत्पतेति अतएव कस्य परमाणुत्वं प्रत्यक्षत्वं प्रसंग इति तावत्। विततदेशानामिति। अनिरंतराणां बद्धनामित्यर्थः। प्रकृतेपीति। निरंतरत्वेन प्रवेद्यत्त
मतेपीत्यर्थः। नूपेति। नूपरसंगं वक्ष्यते परमाणुत्वात् घटशब्दादित्येवोद्धानां। सिद्धांतः तत्रानूपपरमाणुत्वं वस्तुलाभेन तादृशानुपातेषां मूलस्य तावत्
रंतये सति स्यात्। तच्च नूपरमाणुत्वात् सादिपरमाणुत्वं। महमितित्वेन तैर्येव दित्वा त्रसंभवतीति तद्वहण इति। अविज्ञानग्रहणाधीनात्वादात्तापत्तिरिति। ताव
तस्मात्त्रेनेरंतये सति बहुत्वं। त्वं किं नूपरमाणुत्वं। तावदेव प्रत्यक्षत्वं प्रतिप्रयोजकं तच्च प्रत्यक्षं परमाणुत्वात् न सतवतीति। सर्वो ग्रहणप्रसंग इत्यु
पसंहरति। तैलिकं तस्मादिनि। इदानीं अवयवविशतिरिक्तमेव। तदेव वस्तु मूलद्वयमप्युपगम्य प्रत्यक्षत्वं समर्थयते। अस्तु तहीति। नूपमात्रं स्थायीत्यनेन
वयवीत्यतिरेकं सूचयति। तल्लि कत्वं पक्षे हि निरवयवविनाशिन एव कारणस्य कार्यो रंतकत्वात्। तावयवानां च समवायिकार्यं रंतकत्वं सतवतीत्यवय
यताव इति। तागागि मोरिति। कलिकस्य हि मूलस्य हलिकेरेव निरवयवविनाशितिः। कार्यमूलसिद्धेरेव तृणसिद्धिर्गोउत्पादेनागगि नोयुगपदुपलं
तो नोपपद्यत इति तावः। ननु नकारणानुताता वाः पटपलं ते किंतु नेन सह समानोपादादानि तागात्रराणां तिवेत्। तत्राह। घटेति। यदितं त एव तत्त्वतरा

णिपटं वाष्प पादतत्रः पटमेगेन तं नूनामुत्पादे पटं त्वोऽस प्रतिघत्वं समानोपादानत्वे नथाह न्यतो अत्रिकरणसिद्धातेति। पक्षधर्मे विशेषादेव साध्या विशेषसिद्धि र
धिकरणसिद्धात्ताः। अत्राप्युपलक्ष्यमानस्य धर्मिणः मूलत्वं सिध्यत्तस्य सतमात्वेनैवात्तल्लि कत्वे कार्यसमावायेव सिध्यतीति। तस्मिन् सिद्ध एव तल्लि कत्वं स
गइत्याह। सोयमिति। अथ विपर्यये बाधकं विनापि व्याप्तिरिति। तदेवं सर्वोक्तिपरिवर्त्तने स्यात्पवकाशप्रसंग इत्याह। तस्य सतस्य यवमिति परिवर्त्तनी विपरीतप्रसं
गः। अथ विपर्यये बाधकात्वेन व्याप्त्यसिद्ध्या साध्या विरति र्धीयते सममापि समान इत्याह। समोवेति। शुद्धेति। अनुत्पत्तिरुद्वा विवादः शुद्ध विवादः कथां घटे अनुत्पत्ति
विरुद्धा विवाद इति चेत् तत्राह। नहीति। अथ बाधकाने निरवयवत्वस्य सत्त्वं वेदने सिद्ध स्यापि सत्त्वादेव प्रतिघात सिद्धिरित्याह। अस्तु वेति। अस्तु नवविरोधेन सावय
वत्वविषयस्य सत्त्वानुमानस्यानुसत्या अत्रतिघत्वं मन्यसे तर्हि घटादावप्यत्रतिघत्वं स्यादित्याह। अत्रतिघत्वं वेति। अत्रतिघत्वं वेति। घटादीनां निरवयवत्वसाधनयो रंत
सत्त्वं सत्त्वं तत्र साधने प्रसंगो वा। प्रसंग साधने वेत्यर्थः। घटादिशब्देनेति। धर्मिवाचके न घटादिशब्देन घटादिशरीरवर्तिनां मूलत्वेन रादीनीणां नूपादीणां गुणानां पृथि
यादिपरमाणुत्वावेत्यर्थः। कालात्ययापदेशादिति धर्मिग्राहकेण प्रमाणेन सावयवस्यापि ग्रहणानुत्पत्तेने व निरवयवत्वपक्षे बाधादिति न वैवमत्रेति। प्रामाण्य
प्युपगमसिद्धत्वादिति। अत्र विवर्त्तनीति विवर्त्तनविदत्त्वे स
विरोधादिति। अत्र विवर्त्तने पि साध्यस्य तद्यत्वेनास्य स्यापि सा
निरवयवत्वे विवर्त्तनमित्यर्थः। लेकेनेत्यपि न किं विदवसा
पलं स्य मूलस्य पक्षे पलं प्रमाणपादेव विरोध स्रव
रीकतो एक मूलस्य मिति परिवर्त्तनीति तदेव तस्मिन् लोपलं प्रत्यक्षमिष्टात्ता साधने हि तद्विरोधात् सत्त्व मजागल सन्न वत्रापेक्षित सधनाय समर्थमित्यर्थः। निवतत्रेवेति।
वमिष्टात्त्व एव साध्या सत्त्वं प्रयोक्तव्यमिति। अत्रिकरणत्वादिति। उपलं ते धर्मिणि मिष्टात्वेन साध्या समान उपलक्ष्य मूलत्वात् सत्त्वव्यविकरणमिति। अविरोध विवादान्य
मिति। अविरोधेनामेन मूलपक्षीकारोक्त विरोधस्य अतिरेको दर्शितः। विवादत्वेनेन परमाणुपक्षीकारोक्तस्य सिद्धसाधनेन स्य अतिरेकः प्रसंगो वेति। द्वितीयं पक्षं दृश्यति
नापि द्वितीय इति। विपर्यया विपर्ययमानमेव दर्शयति। नवेति। सत्त्व निरवयवत्वे प्रसज्यमानेन व निरवयवत्वे विवादविषयस्य साध्यासीति। द्वितीयं यो जवतीति। दृश्यतां
नामवयवावयवत्वं तत्रापि न सावयवत्वेन। सत्त्व शब्द साधनमिष्टाह। नवेति। मूलस्य सावयवत्वात् साध्या स्य साध्या नमुपगम आश्रयासिद्धः तदमुपगम्या सत्त्वसाधने
विरोधः। अस्तु नवशरीराणि दिशुः स पक्षे स्य सवत्त्वात्ता वादसाधारण्यं हतोरिति न द्रुयद्यपि नास्मिन् सारयवमिष्टत्वमिष्टत्वेन सापि त्वया तावदित्येन अतोय
क्षप्रसंगः परं पि मात्रेण प्रवर्त्तते तत्राविपर्ययस्यापि परं पि मात्रेण प्रवर्त्तनीको विरोधः अत्राह। नवेति। नदिपरं पक्षप्रसंगे केयमाणेन द्विपर्ययापि परं पक्षप्रवर्त्तन इति यु
अत विरुद्धादित्यभिप्रायः। एवं प्रत्यक्षतो वयविनिष्ठात्वेन नुमानमंतरणसाध्या सिद्धि मनुपपन्नान्मन्वानः कश्चित्पृच्छति। कस्तुनरिति। अवयविसंज्ञावेकोन्या

[illegible]

नो केनैवालीकविषयतापि निरस्येत्याह एतेनेति गुणगुणिनो रतेदसाधनमेव बाधकं गुणिनीतिशंकतो अनेदसाधनमिति बाधकं पृच्छति किं नदिति बाधकं शंका
नो महेति एवं च योग्यस्य येन सहोपलंन नियमः न तत्र साद्विद्योतयैकस्या द्वेदा द्वितीयवद इति नियतसहोपलंनश्च गुणेन गुणवाच्यनम्रसाधननिधन इ
ति परिहरति नेति गुणेन गुणिन इति शेषः न साधिति शंखसदृशशंखे तानि रित्यर्थः विद्वेष इति तेमिरिक केशेन तुल्यन्यायत्वात् नावेपितद्वङ्गान्ताति धनस्य मि
द्वेष एव गुणिनि निबधनमिति तुल्यन्यायत्वात् नावमवदर्शयति तेमिरिक केशादिनिशंकमेवाप्यपकत्वादिति न विद्वेषमात्राद्गुणोऽसत्त्वं मभक्तिं तु गुणिने प्रतिगु
णस्य व्यापकत्वात् व्यापकानुपलब्धे योपात्तावोक्तिरित्यर्थः आधनविप्रतिपत्तिरिति गुणगुणिनोर्वस्तुनोर्वाग्नौ विप्रतिपत्तिः किं तु व्यापकनिरूपेण व्याप
तदुपलब्धौ निरुक्तिः वक्तव्या न एकानुपलब्धिमात्रेणाश्रयवत्त्वेत्यानुपलंनेपिशंखोपलब्धेः प्रतिपाद्यत्वाद्दुपलब्धिनिवृत्तिनिषेधः क्रियते आप्यनिवृत्तिनिष
धोप्युपलब्धिनिवृत्तिनिषेधोपयिक्ततया क्रियत इति मंतव्यं तदेन तुल्यमिति पीतशंखादिविभ्रमेपि श्वेत्यानुपलंनेपिनशंसं चरूपनिवृत्तिरिति तावः उपल
ब्धौ व्याप्तिरिति केवलं नेति तेन श्वेत्योपलंन निवृत्तावपिशंखोपलब्धिनिवृत्त्येतावात्सहोपलंन नियमस्यासिद्धिरिति तावः पीत एवेति तेन श्वेत्यगुणकस्य शंखस्य
श्वेत्यानुपलंनेषु पलंनो सिद्ध इति तावः नाप्यसम एवेति गु
णगुण्युपलब्धौ साहित्यनियमो हेतुर्न तु गुण्युपलब्धौ लोपलंन
राति गुणस्याहि गुण्येव देशो गुणिनश्च स्वावयवा एव देश इति न
मित्रत्वेनातिमतया विज्ञानरूपदेहि देहयोरपि तादृशे देशावि
र्भूतः न हि विज्ञानानुसंधानसमये नियमेन देहानुसंधानमिति तुल्यतामेव दर्शयति तृणाद्यनुपलंनेपीति तत्त्वदर्शन इति विज्ञानात्मावादिनश्च वदर्शनं देहं
विज्ञानकाले देहस्य वतद्विज्ञानस्यापि ध्वंशस्योपलंन सिद्धेरिति तावः किंच सहोपलंन नियमदेशाविच्छेदयोः चरूपसिद्धावपि तयोरन्यथा सिद्धिरित्या
ह प्रतिपत्तीति प्रतिपत्ति सामग्री साहित्यनियमेन सहोपलंन नियममनिष्ठात्रि सामग्री साहित्यनियमेन देशाविच्छेद इति तत्रापि तेदस्य कुनः सिद्धिरित्यत्राह
विरुद्धधर्माध्यामादिति तदुपलंन इति गुणिनः शंखस्योपलंनेपि तद्गुणस्योपलंनानुपलंन विरुद्धधर्मासः एवमुत्तरयोरपि दृष्टव्यं इत्यादिरित्यादिशब्देन तद्वि
धानस्य विधानां क्वचित्कृतावप्युक्तिः तदुत्पत्तावप्युत्पत्तिः तत्रित्येव नित्यत्वमिषादिसंगृहीतं विरुद्धधर्माध्यासेनापि वाच्यं तत्रेद एवास्त्विति चेन्न तदा
नीलमिति नीलमुत्पन्नं लं वलतीत्यादौ वा नीलादियाच्यं तत्रेदो गुणगुण्युपाधि तेदमंतरेण नोपपद्यते उपाधि तेदा नावेहियावर्त्यते दातादौ ह्याच्यं
तेदो न स्यादिति प्रथमपरिच्छेद एवाक्रान्ता यो नुसर्तव्य इति इतश्च धर्मधर्मिणोर्नातेरइत्याह अनेदेवेति विहरवर्तिषु द्वादिषु यद्वहणमदृश्यते तेषवाह
रवर्तिषु पददृश्यते एतद्धर्मधर्मिणो रतेदेन संभवति धर्मिण्युपलब्धेपि धर्मिण्युपलंनानुपलंन कृतत्वात् पदुत्पापदुत्पत्त्योरिति तावः विहराविहरवर्तिषु

निकदाविदृष्टिगोवरजातीयस्य हि दृश्यत्वेन श्रुतं शब्दतो न वतस्त्वात्ममात्रस्यैवात्मा वा प्रदृष्टिगोवरजातीयता अत आत्मनो दृश्यत्वमसिद्धमिति शंकोतो परोप
गमसिद्धेरिति परोपगमसद्भाववादी दृश्यत्वमस्युपगमश्च नित्यं न प्रदस्युपगमसिद्धे न दृश्यत्वेन विशेषणं युक्तमिति दूषयति। नेति प्रसंगसाधनेन हि परास्यु
पगमः शरणं न च तत्र साधनेपीत्यनिशयः। अतः तत्र साधनेपि परास्युपगमसिद्धे वा गत्वे को दोष इति चेन्न तत्राहाययद्वेति यदि व परास्युपगमस्यैव अतः तत्र
साधनेपि हेतुत्वेन तत्रासाधनेन दूषयितुं कामः परोपदिसहमेव साधनेनास्युपगम इति तत्र दैवसाधनेन मुच्छिद्येत अतः अतः तत्र साधनेपि न परास्युपगममात्रेणैव
हेतुत्वं युक्तमिति किं। वयदि परास्युपगममात्रेणैव दृश्यत्वात्स्युपगमनं न शक्यं। विशेषणं श्रीक्रियेत तदा तदृष्ट्याप्यस्यैव दृश्यत्वादृष्टिरेपितेनास्युपेते
त्यदृष्टिरसिद्धास्यादित्यादायदियपर इति न वेवमिति। दृष्ट्यावृत्तमेव न दृश्यत्वात्स्युपगमनेन शक्यं तस्य दृश्यत्वमदृष्ट्युपहितरूपत्वादिति अयं वदृष्ट्युपेते
दोषः। विघ्नश्च यथाज्ञानिकत्वा नुमानव्याप्तिरेकदृष्ट्या तत्राप्यस्य संतोऽणिका इत्यत्राशयाः सिद्धिः। आतामप्रतिपत्तेश्च सामाणिक्यवहारानं गत्वं चे
त्यादिदेशितः। तथा चापूहनीय इत्याह। इमिं संक्षेप इति। इतिः प्रकारेणैव प्रकारः संक्षेप इति ननु मानवजातमनिक्षणं। गीतगादयो वाचकाः नेताववासि
ध्यात्मा वाचकवत्साधका तावे संदेहस्यैवावाचकाश्च
अशाष्ट्यादिनिःशाब्दलैंगिकविकल्पा हि सामान्यमात्रवि
षमतेपि नायं विकल्पः सादृशाः अशाष्ट्यादिनिःश्रमतेपि
नैदुति स्मृतेरपि मूललक्षणगावरमया सामान्यमात्रगोवर
णांतरैपीति। वास्तुवादि विकल्पे रूपे माणांतरैपीत्यर्थः। आ
वृत्तिः। प्रत्यक्षेण स्पष्टताविमूलमिति वदुर्वीहिः। साक्षादेवाव्यवधानेन अयमेव मूलविषय इत्यर्थः। पारंपर्यादिति। प्रत्यक्षातामत्रे विविकल्पे निर्विकल्पक
स्यैव मूलविषयत्वात् ननु न्यपि विकल्पपारंपर्येणैव मूलकतेति। न च शाब्दलैंगिकविकल्पस्यास्मरणस्य समूलत्वं बाह्यप्रत्यक्षत्वं न बाधमिति त्रिरुक्ता समूल
मापि नैव तत्र न इत्यर्थे साक्षादनुवाद्येति। बुद्धीति। बुद्धिमात्रात्मवादित्तव बुद्धिविकल्पस्यापि तस्मात्सामान्यसमादित्यर्थः। तव नुम्वेदनत्वाद्बुद्धिः। बुद्धिविकल्प
प्यस्यैव दाने मूल इहाप्यहमिति ज्ञातृविकल्पे मानं प्रत्यक्षं मूलमस्या कभितिन कश्चिद्विशेष इत्याह त्वेति। न च हृदि निविकल्पस्यैव मूलकता किं तु शरीरं
दियादिवस्तेषु तस्यैव विषय इत्याशंकोतो शरीरादिति परिहरति। नति। निरुपाधीति। निर्विशेषाणां शरीरबुद्धिसमुदायात् न वतस्त्वं परशरीरं पि परस्याहं प्रत्यय प्र
संगाच्च संबन्धिनीति। स्वत्वविशेषाणां विशिष्टशरीरादावयमहं प्रत्ययस्यादिति वाच्यमिति। प्रसन्नुरिति। परस्य हि बुद्धिमात्रात्मवादो बुद्धेरवप्रत्य
नीतितावन्न तत्रावशंकतो बुद्धावरीति। बुद्धिरेव प्रत्येति। सैव वक्ष्येति। ननु इति ननु मूलस्यैव हं प्रत्यय इति परिहरति। नेति। यदि हि बुद्धिपर्यायं ज्ञानं न वाहं प्रत्यय

त्यर्थः। तत्रापीति। आद्यक्षणेऽप्यंतरजातिमाश्रित्यैवाभिज्ञत्वमिति शंका। यास्तदवच्छेदादिनि। ननु यदिदृश्यसमवायिवा। दृश्यादातिर्नोपगम्यतोऽक्षंतर्हि तद्विचारणसिद्धे
 नोद्यप्रवृत्त्यावांतरजातिमेदधीकारः। तत्रादातस्मादिति तत्रापि नातीदिया। ज्ञातिर्वाक्येते किंतु संसादृश्ये नतिरस्मृताकार्यजातिः का कारणवेत्तायेन प्रमाणसिद्धे
 नच उपतइत्यर्थः। तस्योति। तस्य सर्वस्य कार्यवैजात्यस्याकस्मिन् त्वप्रसंगादित्यर्थः। ननु यदि कायेवैजात्यकारणवेत्ताये प्रयुक्तमिष्यते क्वंचं तर्हि सेवाध्ययनवृत्त्येफलवै
 जात्यमनग्राह्यकारणेति सर्वत्र समग्री वैजात्यमेव कार्यवैजात्यप्रयोजकं तत्रैकविदुपादानकारणवेत्तायेन क्वचित्सहकारिवैजात्येन तदतीत्यर्थः। अन्यथेति। दृश्ये
 दृश्यवैजात्याप्युपगमे त्वत्पक्षे परलोकोनसिधेत्वा अपिशिरोऽनुमानसिद्धिः समुच्चयार्थः। परलोकासिद्धिमेव दर्शयति। अवेतनेति। विज्ञानस्य विज्ञानांतरपूर्वकत्वनि
 यमेदिदेहानांतरविज्ञानस्यापि देह रूपपरिणतनूतोपादानत्वं परित्यज्य ज्ञानांतरोपादानत्वं न स्यापीत्यनेन न्यायेन ज्ञानसंतानस्या विवेकादनुमानांतरलक्षणाप
 रत्ताकसिद्धिने स्यात्। अदृश्यावांतरजात्यप्युपगमे तु न सनियमः। सिद्धे च विज्ञानावांतरजातीयस्या वेतन नूतोपादानस्यापि संभवान्। अवेतनावांतरजातीयस्य
 विज्ञानोपादानत्वसंभवोऽत्र। तत्रादृश्यात्वेदेपि किं विदेवावांतरजातीयनिमित्तं वेदितिशंका संभववेति। अस्तु तर्ह्येककर्तृकत्वनिश्चयनियमः सहकारिते
 देनैवोपपद्यतामिति शंकेते। अस्तु तर्हि। परिहरति। एवेति
 तद्विप्रायः। तमेवाति प्रायतनविश्वं च एवमिति। एक एव च
 तुताद गिति। एकजातीयत्वं एकसहकारिपरंपरेत्यर्थः। विशेष
 रदितामोवावित्ते मान एव प्रतिबंधन नियमे सहकारीत्वस्यः
 नियम उपपद्यत इत्यर्थः। अनिर्धारित रूपनपरीक्षकव्यवहारां गमिति मत्वा सर्वविशेषो निर्धारणमप्यवित्यत इत्याह। नान्विति। तन्मना बत्वमिति। पूर्वोपरविषयमे
 केच नावलम्वित्यर्थः। असंजदीति। नहि पूर्वोपरविषयमत्यंत निज्ञाना मेकस्य नावलं संभवतीति। अतिप्रसंगक इति शिष्याचार्ये। अथपि संप्रतिबंधनप्रसंगक इति नि
 यामकात्ताव इति नहि तादृक् सहकारिपरंपरा निष्कर्तृके स्य संप्रतिप्रेत्यो। यावत्त्येकविदेककर्तृकत्वाभावेपि एककर्तृकतया विनिश्चयनियंनुशक्नोतीति। अथ कार्यकार
 णाद्वाना पूर्वोपरविषयमेकस्य नावलं संभवतीति। अतिप्रसंगक इति शिष्याचार्ये। अथपि संप्रतिबंधनप्रसंगक इति नि
 विशिष्टकार्यकारणात्तावमात्रस्यानिबधनत्वादित्यर्थः। अनिवधनत्वमेव दर्शयति। तद्वहिति। सर्वज्ञेति। अत्र सर्वज्ञेतादृश्या प्रयोजनेऽयमेव दर्शयिष्यतीति।
 किं सर्वज्ञस्यापीत्यादिना द्वा नान्ने दर्शयति संभवानुसिद्ध इत्यर्थः। नेदसिद्धिश्च विरुद्धधर्मोऽप्यासादित्याहा। अथमिति। आहारीयति। न सर्वज्ञस्य स्वस्वादिनीति। किंतु
 धयनन्नातोपि नानिमाहायत दनु कूलवावदस्तीति। नानि मूलविशेषा दर्शनेन सर्वज्ञत्वाभावेऽप्यदृश्यः। नेददर्शनेन प्रतिबंधनानुपपत्तिरिति। न सर्वज्ञस्या
 हायः। तददर्शनादसर्वज्ञस्य धर सवाहीति। प्रवृत्तीति। द्विविधविद्वेदज्ञानां ज्ञानप्रवृत्तिज्ञानात्तय ज्ञाननेदेनेति। तत्र प्रवृत्तिज्ञानानां नेदाग्रहो। सर्वज्ञस्यापि नासीत्यर्थः।

तस्माद्विप्रवृत्तिज्ञानमिति नीलपीतादिविषयाकारोत्प्रेक्षितानमिष्यते। तेषां च नेदोऽसर्वज्ञे रपि दृश्यत एवेति। विषया एवेति। नीलपीतादिज्ञानेषु विषयमेद एव स्युरति ननु
 ज्ञाननेद इति। विषयनेदाप्रचन इति। एकस्मिन्नेव विषये। प्रत्यसमानानां रानां ध्वरूपनेदस्यापि दर्शनादित्यर्थः। तत्रापि बुद्धिवाक्येण नेदाग्रहो नेदारोप उपयुज्यत
 इति चेत् तत्राहा यदिवेति। एवं सति वृत्तका द्वा गारमस्मानामप्यनेदप्रसंगान प्रसंग इत्यर्थः। आलयादिति। अत्रालयाद्वेदाग्रहकस्येतेदेकायं यावत् संभवमस्तीदृश्यः।
 आल्यस्यैवेत्येववा प्रवृत्तिज्ञानानामपि वेति। अयं नार्थो दृष्ट्या वसरे स्य धीतव्येति। अहमास्पद इति। अहमाहतादिकादाविकानेकाहं प्रत्यया गद्विप्रवृत्ति संतानां ध्वरूप
 ववास्यात्तदंतःपातिकादाविकानिकाहं प्रत्यय रूपो वेति। अहमास्पदमिति तु पाते व्यक्त एवार्थः। सत्यपि वेति। सत्यपि वा संतान इत्येव समान संतानि ज्ञाना मेवोपा
 दानेपादेयतावाप्युपगमात् संतान इत्यस्य परस्परमुपादानोपादेयतास्य प्रतिबंधन निबधन स्यात्तच्चा। त्र परस्परवगता प्रतिबंधन सिद्धि सित उपपत्तौ पाद
 यतावाभावेपि प्रतिबंधनान्मुपगमे। निप्रसंगस्यादिताहं तत्त्ववेति। अथ परस्परवगता प्रतिबंधनानां ध्वरूपेण पादानोपादेयत्वमिष्यते। तत्राहा उपयुज्यतेपीति।
 प्रवृत्तिविज्ञानस्य विज्ञाना प्रवृत्तिविज्ञानोपादानोपादानां अल्यज्ञानमपि प्रवृत्तिविज्ञानस्य विज्ञानोपादानोपादानां एवं वेत्ता न स्यात्तयत्वा उक्त्या स्येत्वे स्यात्तत्र
 कस्य वा नेकस्य यत्वाप्युपगमे नेकाश्रयस्वयवि संयोगादिति। किं
 नयोपादानत्वेनेकस्या नेकाश्रयत्वे स्यात्किं त्वालयविज्ञानमे
 ति। निमित्ततामपीति। निमित्ततामप्येति। प्रवृत्तिविज्ञानस्यापि वा
 तदवच्छादिविनिमित्तं तवतां पक्षः। विपक्षे वा शक्येन्यासेन वा
 वत्तस्या नृमर्हि सर्वेषां ज्ञानसंतानानां मुहेदः प्रसज्येता। तत्तत्संतानवर्तिनां ज्ञानकारणानां अदृश्ये ज्ञानांतरोपादानत्वनि यमातावाचं चामपि ज्ञानत्वावि
 शेषादिना उमिति। बुवतत्तत्संतानवर्तिनां रमज्ञानरूपानां अन्वोपादानत्वात्तावेन किं स्वरूपेण क्रियिरदृश्ये क्रियाकारित्वलक्षणा सत्वाभावप्रसंगः।
 तत्राह तस्यासत्त्वेन पूर्ववत्तानां मप्यकिं विकरण एव तत्पूर्ववत्तानां मपीत्यनेन न्यायेन जगत्सर्वेषां किं विकरत्वे कार्यकारणतावस्यात्तत्रावर्तिनत्वं न प्रति
 संभन न स्यादिति। अन्यदेवति। आल्यविज्ञानोपादाने प्रवृत्तिविज्ञानमपि संतानवर्तिनां ज्ञानांतरोपादानस्येकस्या नेकाश्रयत्वप्रसंगेनाप्यदेव संतानांतरव
 र्त्त्येव किं विदुपाददीति। तत्राह कसंतानवर्तिनां उपादानोपादेयतावाचं चामपि ज्ञानत्वमप्यतत्त्वतः संतानवर्तिनां परस्परवत्या कसि त्वार्थे प्रतिबंधनं न स्यादिति सर्व
 षा संतानांतरोपादानेना पूर्वोक्त संतान प्रवृत्तिप्रसज्येतेति। पूर्वोक्तमर्थेऽतो केन संयुक्ताति। अशाकि रिति। वरमज्ञानां मन्वा पादानत्वात्तावाचं किं विक
 रणशक्तिः। अन्यस्य वा पादानम्। संतानांतरता। एकसंतानवर्तिनां परस्परकलितार्थो प्रतिबंधे अत्रात्म्यविज्ञानस्य प्रवृत्तिविज्ञानस्यैकसंतानवर्ति
 ज्ञानप्रतिउपादानत्वे एकस्या नेकाश्रयत्वस्यादित्यर्थः। तदंतःपातिकादाविकानेकाहं प्रत्यय रूप इति द्वितीयं पक्षं निराकरोति। नापि द्वितीय इति किं

ति। एकस्मिन्नात्मनामाकाशाणां परस्परान्ते देवस्यैव पदुरपदुष्टेति संज्ञवति। किंवात्माकारस्य ज्ञानात्मकत्वे ज्ञानस्यैव संविदितरूपत्वादपदुत्वमपि न संज्ञवती।
 याह्ननवेति। ननु निराकारज्ञानपक्षेऽपि दूरानदृश्यमाने सुवस्तुषु केवप्रतिपत्तिः। सामान्याध्याकारे सुस्तुटाविशेषाकारे सुस्तुटादृश्यते तदस्यैव कर्मत्वमुक्तं।
 कोदेष इत्याख्याह। निराकारोति। अयमर्थः यत्र प्रतिपत्तिस्तुटामस्येतस्याविषयः यत्र त्वस्तुटामासौ विषयः। तत्रैकस्याः प्रतिपत्तेः कश्चिद्विषयः कश्चिन्नेत्युक्तं।
 न। तत्रैव कोदेष इति तर्ह्येकमिदं त्रैलोक्यं कश्चिदाकारः पदुः कश्चिदेस्तुट इति विरुद्धसंज्ञा नूतनाह। संज्ञाविति। अर्थस्यास्मत्कं संज्ञात्वात्पुण्यमानं यथा नानावतदानं
 विरुद्धधर्मसंज्ञां कोदेष इत्यर्थः दर्शितं त्राणि। प्रथमपरिच्छेद इति। ननु तस्मादतीन्द्रियसंस्कार इत्यने इत्यनुपपन्नं दुर्तरबुद्धिद्वारा नृपद्वयस्य पक्षस्थानिर
 सत्वात्तदुच्यते। अतु तव प्रभवत्वमात्रं विशेष इत्यनेन पक्षेण नृत्यन्यायत्वादयमपि पक्षान्निरास इति बुद्ध्या तत्रोक्तमिति। सतो पृथगिति। अतिप्रसंगादिना देवत्वं
 संस्कारसंतानेति स्मरणप्रसंगादित्यर्थः। देवदत्तसंतानवर्तिसंस्कारस्तानस्य वपरपरये कोपादानत्वादानत्वात्तत्रैव स्मरणनाम्यत्रेति नियम इति चेन्न तत्राह
 परेपरयति। देवदत्तवर्तिसंस्कारसंतानस्य वपरपीतसंस्कारस्तानस्य वपरपरये कोपादानत्वात्पीतसंस्कारस्तानेपि न स्मरणप्रसंगादित्यर्थः। अत्रोपा
 दान एव तिसमवायिदेश एवेत्यर्थः। एववास्माकमात्मेत्यतिश
 क्रोति इत्यादिना व्याख्याति इति। अनिरिक्तेनातदुत्तरबुद्ध्या।
 यावद्विकरणत्वादित्यर्थः। विशेषतस्तत्त्वस्यति। वैज्ञान्यलक्ष
 दित्यर्थः। अतीन्द्रियसंस्कारपक्ष इत्यति। नवतीन्द्रियोपीति
 नेत्यात्मे न प्रकारेण चतिरेकमुत्वेन एककर्तृकत्वेन प्रतिबन्धसिद्धत्वात्। तदिदमिति। कर्तृनिमित्तवत्तत्रयावाप्तिश्च त्राह। अतिमित्र इति। एकसंतान एव प्रति
 संज्ञाभिन्निति नियमानुपपत्तिरित्यर्थः। तच्च निमित्तमुक्तं नयेनानेककर्तृकत्वेनास्तीति व्यापकत्वात्। निमित्तानुपलब्धाविपक्षात् एककर्तृकविपक्षात् न
 ककर्तृकत्वात् त्रैलोक्ये मानं प्रतिसेधाने निमित्तवदिति च व्यापकवति। एककर्तृकत्व एव विशिष्टावति। पर्यवस्यतीति। प्रतिबंधानस्यैककर्तृकत्वेन प्रतिबंधसि
 द्धिरिति। एवं चतिरेकव्याप्तिश्चोच्चोपपन्नोपपन्नकर्तृकीभूतताद्विपादोसाधर्म्यदृष्टान्ते इष्टव्य इत्याह। एवमिति। अत्र नानाज्ञानकर्तृकतया प्रतिबंधीयमान
 स्य नानाज्ञानकर्तृकत्वात् न साक्षात्तिरेकत्वसिद्धेरत्र येन नानाज्ञाननिमित्तमात्रमूलमूलत्वात्। दृष्टान्तेन पक्षेपि नानाज्ञाननिमित्तमात्रस्य सिद्धेः साक्षात्ज्ञान
 कर्तृकत्वात् नः सिद्धात्वात्। ननु चतिरेकत्वस्याप्यत्र धन्यत्वात् तदुपपत्त्यास इति मंतव्यं। परिणामभेदेन प्रतिक्षणमूलत्वात् तदेमांसाह। त एव वा परमा
 एव इति। एववात्त इति दृश्यदृष्टगोचरस्य प्रतिबंधनस्य दृश्यंशो विरुद्धधर्मो व्यासो दर्शितः। वात्ता सुवति। इष्टांश विरुद्धधर्मो व्यास इत्यमयेतिरह
 स्यपरिणामभेदेनास्यैव विरुद्धधर्मो व्यास इति तावत्। इह तेतिरह नदेनामृतदहो दृष्टान्तः। इतरबुद्ध्या मूलत्वादिनैव त्रिधा दीनिह दृष्टान्त इति। इतरवैवमित्याह। नवैव

३४

五

३२

34

सामर्थ्यं स्यान्नानवात्रकेवलस्यव्यतिवारोऽस्तीति केवलस्याजन्यत्वस्यैव रूपसिद्धेर्न तत्परिहारेण विशेषणसामर्थ्यमस्तीति शंकेते अस्ति परिहारेति धनूपासिद्धिपरिहृतो विशेषणस्य व्याप्यतासिद्धौ पत्रेण सामर्थ्यं तदवच्छमिति परिहरति एकमिति अन्यत्रेति हेतुविशेषणस्य विषयवच्छेदकत्वमेतरेण धनूपासिद्धिमात्रेणैव सामर्थ्येदित्यर्थः नानादृष्टिः। मीमांसके व्यापिविवादाध्यासिनस्यादृष्टदेवकत्वं कर्मानुसर्वनीवानांतत्त्वसिद्धिसिद्धसाधनमिति वदति रिष्यत एवेत्यभिप्रायः इदं वतेषां साधनं विवादापटमदृष्टदेवकं जन्यत्वान्न संप्रतिपन्नवदिति ननु यदि न विषयविरुद्धत्वदृष्टणं यदिवानमस्यति पक्षे तर्हि प्रतिकृतं कौपदतिरमुदृष्टणमिति शंकेते तर्हि तर्कति बुद्धेः शरीरदेवकत्वाद्गुरीरपूर्वकत्वनिरुक्तौ बुद्धिपूर्वकत्वस्यापि निवृत्तिः। यदि बुद्धिर्नित्यत्वच्छरीराभावपिबुद्धिस्त्याग्राही शरप्रयत्नस्यानित्यत्वात् प्रयत्नहेतुरेव तयोर्ज्ञानेनैव मनोवैषयत्वपूर्वकत्वस्यापि निवृत्तिः। यदि बुद्धिर्नित्यत्वच्छरीराभावपिबुद्धिर्नैव वावृत्तानेच्छापूर्वकत्वमपिन स्यादिति ज्ञानकार्ये इति ज्ञानकार्यत्वं ज्ञानेन विषयत्वं वदो वगैः प्रयत्नस्याननित्यस्यात्मज्ञानाकारणापेक्षानावपि मविषयत्वाय प्रयत्नस्य ज्ञानापेक्षा स्यादिति यदि प्रयत्नस्य धनूपलब्धि विषयप्रवणत्वयदि निर्विषयत्वे ज्ञेयाविषयतो ज्ञानापेक्षानस्यादपि नैव संप्रतिपन्नं नित्याह नित्यत्वस्यैव कारणत्वात् प्रसंगादिनाकारकविषयस्य प्रयत्नस्य कारणके प्रवर्तकत्वनकार्यहेतुत्वेन धनूपलब्धिप्रतिपत्तयः साध्यक इति प्रयत्नपूर्वकत्वमात्रमपि कार्यके त्वेनेहेतुना कर्षं सिद्धादित्यर्थः तत्र साधनस्येति प्रयत्नपूर्वकत्वमात्रसाधने साधनकार्यत्वस्य निर्दिष्टत्वात् तावन्मात्रमात्रेणैव तर्कपरिपुष्टेरप्यज्ञावदित्याशयेऽजीवनपूर्वकं निजीवनमात्रपूर्वकस्य प्रयत्नस्य सुषुप्त्यवच्छायाज्ञानात्त्वपि भूतव्यतितीत्यर्थः। जीवनपूर्वकप्रयत्नस्य कृतिजातीयत्वात् प्रयत्नार्जस्येतरत्वात् नानात्रिदशनिमतः कर्तुरेव साधनमुपक्रांतमित्यर्थः तच्च दृष्टणस्येति दर्शनादर्शनमात्रलक्षणस्य हेतुमाहृतिवैधर्म्येति तद्यथा ज्ञेयस्यैव साधनमेकास्मिन् किं तु दृष्ट्यस्यैव तद्वत्तद्वत्तत्वाह दृश्यैवेति। माहृतिः अथ सर्वैः अच्यव्यतिरेकात्तामेव दावन्न दुत्यतिः कार्यकारणभावो वैधर्म्येतेनैव कार्यस्यैव तत्कारणत्वे वाध्यते तदृष्टशरीरावच्छिन्नवतनगावरो वा स्यात्तद्वत्तत्वात् प्रकृते निमाधयितुं प्रक्रांतस्य निरुपाधेः कर्तुरास्ति हेतुनिर्णयप्रथमस्यास्य सिद्धि उक्ताव्यतिरेकासिद्धिर्हीनोपि प्रक्रांतसंभवनीत्याह न हि नित्य इति कुलादिव्यतिरेक एव निरुपावित्वेन तदनव्यतिरेकप्रमाणमिति वेदात्तत्वाह न हीति। विटपादावपि मोषादिव्यतिरेकपिनिरुपावपि व्यतिरेकप्रसंगान्न तद्वानिष्टं न क्वामित्यभिप्रायः। कार्यत्वाच्चेतनमात्रानुमानासिद्धिर्न बोद्धमतेपि परवैश्यासंतानांतरानुमानमपि न सिद्ध्यति शंकेते। संतानेति। अथ मर्षः। वैश्याविन्न संतानयारप्यव्यतिरेकात्तामेव कार्यकारणभावानिरवधीयते तत्रापि न बुद्धकमयनव्यतिरेकानि श्रयाशक्तः परवैश्यावित्तसंतानानुमानं मस्यान्तः। अविन्नव्यतिरेकेपि सिद्ध्यतिरेकासिद्धिः स्रवेष्ट्याव्यतिरेकासिद्धिः इति। अथ संतानेति। अथ मर्षः। नानाविधमात्रस्यैव शक्यत्वं तन्मिष्टयनव्यतिरेकासिद्धिस्त्याह किं नुपविदुषां हेतु

DR. BHAU DASI

三三

[illegible]

पदितमर्थोपमित्याह। समञ्जसि। अथतिरिक्तसमञ्जकारकोपदितंरूपंकर्तुः कारकप्रयोक्तृरूपत्वात्तथेति। ननुकर्त्रेपेक्षानुकरणास्य करणापेक्षानुक्रमेणः
कर्मापेक्षत्वाच्चेतकरकारकत्रयस्यतदपेक्षत्वाच्चकृत्स्वकृतं। तथाकरणपेक्षंकर्तृरूपंकर्त्रेपेक्षंकारणरूपमितीतरेतरास्यश्रुपद्येतेत्याशंभ्याह। ज्ञानेति। अथ
मन्त्रिमन्त्रिः। ज्ञानविकीर्णप्रयत्नसमवायिकत्वं कारकप्रयोक्तृत्वं वेति द्वे रूपे। कर्तुः सत्रकारकप्रयोक्तृत्वं स्यात् कारकोत्तरसापेक्षत्वेपीतरस्यतदनपेक्षत्वेपीतरस्य
तदनपेक्षत्वेन श्रुतपदव्यवस्थितबाधनरूपोपहितत्वाच्च। इतरकारकाणां नदोषद्वयप्रसंगादिति। एवंविपक्षबाधकप्रसिद्धयर्थं समञ्जकारकवैक्यकृत्पदितमी।
मन्त्रमुक्तं। इदानीं तदुपजीवनेन विपक्षबाधकमेवाह। एवं वेति। ननु कर्त्रेयावत्कारकमात्रयावत्तत्रैवदत्ताकर्त्रोकारकस्य कर्त्रेपदितसीमत्वमुक्तं। इदानीं
तदुपजीवनेन विपक्षबाधकमेवाह। एवं वेति। ननु कर्त्रेयावत्कारकमात्रयावत्तत्रैवदत्ताकर्त्रोकारकस्य कर्त्रेपदितसीमत्वमुक्तं। इदानीं
मिति। कुतः पुनरियमिति। हेयप्रयत्नः। यदिकर्त्रेनुपदितं षड्भ्यामनूकारकस्यानूयदिवातेषामेव तदनुपदितं। ननु तेषां नूतनानूययथायथाभिः सनवतीति।
कर्त्रोकारकमात्रयाभिः। सदैवेति। एवं वेति। कारकाणां स्वरूपवत्तत्वेन यथैकैकं कारकं विहायावशिष्टेनावशिष्टेन कार्यस्य सत्तायेतर्हि सर्वापसंज्ञावेनेव प्रस
क्त एकनिवृत्तौ सर्वनिवृत्तिप्रसंगादित्याह। एकैवमेकैकमिति
। अथ कारकसामान्यस्थित्यर्थमेककारकप्रवृत्तिराश्रीयेतत
रम्यरपदितं तया लक्षणमेतदुक्त्यनेन यत्र यत्र कारणेषु वेतन
दितस्मर्त्तव्यं यत्र क्रिया मात्रा अस्माकं नु कार्येणावु विदिता च।
न तावः किंतु सर्वप्रधानं उपादानेतरतया प्रधानगुणभावश्च कथं विकल्प्यत इत्याशं कतेन वेति। यद्यप्येवं तवतां मिहानः तथापि यथाकर्त्रा नूतरे
गकार्यस्य त्रिप्रधानादानमंतरेणापिकेदावित्कार्यस्य त्रिप्रसंगात् न वै तददृष्टं न वतां मपीत्यत्रिप्रधानपरिहरति। तथापीति। शंक्ते। ज्ञातीति। अथ मर्थः क
यस्य ज्ञानिप्रतिनियमउपादानजात्येकत्वनिवधः। अत एव उतपादानमद्वीकर्त्रयंत कार्यजातिप्रतिनियमश्च प्रमाणसिद्धतया प्रपञ्चो मशब्दत्वा
दिति अत्र सामग्री जातिरेकवकार्यजातिनियमिकेन उपादानजातिमात्रनिमित्तवेद्योपिकार्यस्यापादानजात्येकत्वमात्रेणैकजातीयत्वप्रसंगा
दित्याशंका निरस्यति नेति। यदि वा उपादानजातिमात्रनिवधनेनैव कार्यजातिस्थाननिमित्तमंतरेणेव कार्योत्पत्तिः प्रसज्येतेत्याह। निमित्तत्वमि
ति। नैवाविधादकजातीयादित्यर्थः। न किंचिदपि कार्यमेकस्मात्कारणात्संभवति किंतु बहुनां कारणानां सामर्थ्यवत्सर्वसंभवइति। अतो न निमित्त
त्वप्रसंगादिति शंकते। न किंचिदिति परिहरति। न दृश्यति। दृश्यस्य निमित्तस्य साहित्यमन्त्रययतिरेकात्प्राप्तमवगतमतो दृश्यमात्रविषयावेवाश्रयस्य
तिरेको अतो न दृश्यनिमित्तस्य विना तावपिन कश्चिदोष इति निमित्तत्वमेव तत्र प्रयोजनको दृश्यत्वं तु तस्यावि वक्षितमिति कार्यस्येन न पूर्वकत्वेपि तर्हि दृश्यत्वमपि

मात्रसवेतनए

३८

धर्मप्रबलत्वकृतं ज्ञानत्वदर्शनं न त्वनित्यत्वकृतं तत्रासद्यनित्यामां सर्वेषां ज्ञानत्वप्रसंगात् तत्रा नानित्यत्वव्यावृत्तिरुतं ज्ञानत्वदर्शनं न प्रपित्तवर्धप्रवणवत्त्वमिच्छते
 कृतमेवेत्यर्थः । अत उपाध्यायिप्रसत्ता तत्रत्योऽप्रसिद्धा माण्यमिति । रूपेणो यथा रूपत्वस्यानित्यत्वेन विषयव्यातिरेकयोश्चतुर्मात्राणां व्याकृतं मेवोपाधिरिति
 यादिपरमाणुषु रूपत्वस्यानित्यत्वेन विरोध इत्यर्थः । यादपीदियादि विकारे वा क्रिममव्ययं ज्ञानत्वसामान्यमित्युक्तं तदप्यनुपपन्नमित्याह न वेति । अतिप्रसंज
 कत्वादिति । इन्द्रियगते दोषादेरपितद्विकारत्वे ज्ञानत्वप्रसंगादित्यर्थः । श्वरूपेणोकारणे वैविद्याज्ञावेन कार्यवैविद्यानुपपत्तेरिति । सततात्पत्तीति । केवलमा
 त्रश्रुसदातनत्वात् न वेति । अत्र देवकस्याविश्वस्य सतोयत्रिप्रसंग इति तत एवेति । अदृष्टादेवेत्यर्थः । अनीश्वरेति । प्रमात्वे प्रसर्वकामत्वमेव द्येस्वर्यमिति ज्ञावः । अ
 दुःखमयतिप्रानुगृहार्थं प्रवृत्तस्य तद्विपरीतस्मरणममुक्तमिति ज्ञावः । नायश्च प्रयोजने परप्रयोजने वा हि स्पष्टवर्तने ते किं नु अत्रुद्दिश्येव प्रयोजने प्र
 वर्तते तदतिवेत् । तत्राह । एवमेवेति । मंदोपिवतनः प्रयोजनोद्देशेनेव प्रवर्तमानो दृष्टः । तदुक्तं प्रयोजनमनुद्दिश्य न मन्दपि प्रवर्तते । एवमेव प्रवृत्तौ वा
 तेन न्येनाम्यर्कितवेदिति जगत्कृते रेकत्वे प्रामाण्यमिति वा नूत्रतस्यैकत्वमिति आह । एकत्व इति प्रतिनियतेति । अनेकेषां उपात्तत्वेण संख्यप्रतिनियतक
 र्थसामग्रीमात्राजिज्ञादित्यर्थः । अत्र यद्यतिरेकायां प्रय
 तदेवास्मिन्कुंतत्राहयवेति । अदृष्टकारणमुगुणे न दृष्ट
 जनकादिवत्परमेश्वरो विहितबुद्धे वने नूतो पूर्वकृतशु
 संप्रदानं उपादमादीति । परमात्मादीनामुक्तं मेणोपा
 णामनुक्तं रूपाणां केमर्धज्ञानमिति वेदुत आह । अक्लेद्येति । तेषामप्युपादानाद्व्यवहरेकतया तत्रियमप्यतकू नमप्युपपुक्रमित्यर्थः । एकत्वे प्रमाण
 भाव इति । यदुक्तं तत्र सर्वज्ञैकेनैव कृत्वा कार्यवर्गस्यापपत्तिरेव तदेकत्वे प्रमाणमिति मत्वा तस्य स्वज्ञसाधनेनैव तत्परिहराति । यश्चेति । ज्ञाने नियमा
 दिति । कुलालकुविंदादिषु तद्व्यादर्शनादित्यति प्रायः । प्रथममिति परमेश्वरस्यापि सहकार्यं संनिधानादकरणमिष्यत एवेत्यर्थः । इन्द्रियादीनामभावे
 पि हत्वे तरादेवाप्यज्ञानमिति चेत् । अत आह । निहंतु क्लेति । अनियतस्य हेतुत्वाभावे पि मकार्यस्य निहंतुकत्वप्रसंगादित्यर्थः । दृश्यस्येति । विदपाद्युत्पत्तौ
 कर्तृदृश्यस्य शरीरस्य प्रत्यक्षवाचितत्वादिति । अदृश्यमपिशरीरं सावयवनिर्वयं वा तत्र सावयवत्वे तस्य मूर्तत्वनियमनः । निबिडतरसूत्रोत्तरमयोनो
 भ्रमस्याप्रवेश इत्याह । सदृश्यापीति । निरवयवत्वे राषमाह । न परमात्मा इति । इन्द्रियाभ्येति । ततश्चन्द्रियाश्रयत्वे तदंशशरीरत्वे मस्यादिति ज्ञावः । तद्व्यापिशरी
 राद्वहिरिवममोवर्तनामिति वेत्तत्राह । न न बहिरिति । यदि शरीराद्वहिरिव बर्तमानं मनो ज्ञानजननोपयोगितर्ह्यशरीरस्यैवात्मनश्च ज्ञानजनयेदि
 त्यर्थः । सूर्यादिवहिरस्थ एव परमेश्वरो विषाबाणमश्रवस्यपिकार्यं कुर्यादिति चेत्तत्राह । न बहविष्ठ एवेति । कारकानधिष्ठानादिनिद्रहं कशरीरारंजकस्य

३३

36

[illegible]

किन्तु नृपतस्तननि
दशिनमित्यनिवा
यः॥ ननु नृपतस्तननि
पुरुषार्थवैशिवे ७

तिरस्कारेण निवृत्तिविषयं तेषामुत्पत्तयः स्वसंपत्तयः सारोपीत्यर्थः । सन्निवेशे विदिते शास्त्रप्रामाण्यादिति शेषः । एवं तावत्सुखदुःखयोः साद्रूपसत्यत्वे प्रत्ययानतयस्यान्निवृत्तिः संतवत्येव त्युक्तं । इदानीं तु न तयोः साम्यं अतो बहुतरानर्धपरिहारायाभ्यन्तरसुखत्यागेनालं प्रत्ययेपि संभवति इत्याह । न व समत्वमिति । कथं प्राचुर्यमित्याह । दुःखमिति । कियंति सुखेति । अल्पीयांसीत्यर्थः । कियंति वेति । तयोः सीत्यभिप्रायः । अन्यथायेति । अन्यथा योपार्जितेषु रूपादिनिमित्तं यदत्रेमां नुदुःखं तत्र त्रिषु त्रयान्वयस्योपाज्जननिमित्तं कालोत्तरत्र विद्यति दुःखं तन्मनसापि विनयितुं न शक्यमिति । एवं तावत्सुखदुःखानुसंगो दर्शितः । इदानीं दुःखे सुखानुसंगानुभवमादादि विदुः त्वेति । पारलौकिकेपि सुखदुःखानुसंगमादा अन्निवेशेन तत्रापि न शक्यमिति । अतएवेति । दुःखानुसंगस्यावर्तनीयत्वादेव विविधपित्तो गोन शक्य इत्यर्थः । निर्वर्त्यत्वादिति । एकविंशतिप्रतिपत्तिरस्य दुःखपक्षं सस्यत्वे तु नूतमिच्छाज्ञानादिपक्षं सस्यापनिर्वर्त्यत्वादिति । अनर्थतामिच्छाज्ञानेनाशेनार्थवासनानुकूलान्ति संवेत्वा च । अतानानर्थानुसंगेण दुःखेति । प्रतिपत्तिपरान्तिमतस्यैवमेतदस्यापुरुषार्थत्वमित्याह । निर्वर्त्येति । नात्मनो नित्यानंदस्य रूपत्वम्यापलब्धियोग्यत्वे सत्यनुपलंभात् । नित्यस्य सुखस्य सत्यत्वमिति । विज्ञानमानंदं ब्रह्म इत्यादि स्मृतिस्मृत्रप्रमाणमिति शिक्तं । शुद्धिरेति । तद्व्याप्तेति । प्रामाण्यप्रसंगादिति । आतेरेवेति । कंठगतवर्माकरस्य विद्यमानत्वपिकेन विनिर्मितस्यापिका सत्वमित्यर्थः । अथ संवेद्येति । अथ संवेद्य एव नंदरूपश्चातद्विपरीता सत्व समाशोपसंभव इति । नापि शक्यमिति । अत्र रिणाम एव विकारं इत्यभिप्रायः । अनाधयेति । निर्वर्त्यमेकत्वेनास्यापि नित्यत्वादिति । अनात्मनो ज्ञानात्मकत्वेन तन्नित्यतया । ज्ञानस्यापि नित्यत्वादिति । सदा संबंधादिति । येषां ज्ञानमानंदस्वात्मधर्मावबोधमाह कालेऽप्यनुवर्तते इति । पृष्ठः । तन्मते विज्ञानस्य नित्यत्वात् । दुःखं निजं यत्वात्मवैतन्यमानंदो ज्ञानेन ययश्च नित्यविनुवादितेनात्मनैव मोक्षपद इति ते वा वाकारणत्वेन यामकांतावस्थः सत्ये दर्शयिष्यादित्याहोत प्राप्तेति । मोक्षस्यात्ममनुःसंयोगस्य विद्यमानत्वेन तद्व्याप्तेवात्तावेन तत्कारणत्वात् । त्रिपदे न ज्ञानानि युग्म इति चेत् तत्राहा । आत्मम न इति । सत्त्वादिशेषादिष्वर्थवशादनियमाना वादित्यर्थः । प्रतियोग्यनुपपत्तेरिति । अतस्तत्त्वे हि सप्रतियोगिकत्वे स्थान् । न व ज्ञानज्ञेयरूपसंबंधात्तावस्य प्रतियोगित्वेनाभावः । काश्चिदुपपत्तिरिति । उपाय्यतरं । उपाय्यस्य निवृत्तिरसंबंधेतावत्त्वमेवापाधिः प्रयोजकः । नान्याः प्रयोजकः काश्चिन् । अथवा तावत्वे सत्युत्पद्यमानत्वस्य निवृत्तिरसंबंधेनापाध्यनरे विद्यत निरुपाविक एव । यमेव घटति । अविद्यासंभनमिति । आत्मज्ञानस्य नित्यत्वेऽप्यात्मविषयाविद्यासंभनमवात्मना तस्याप्राप्तिः न तस्यातावरूपत्वात् । प्राप्तिर्न निवृत्तिरिति तादा । नाशित हीति । षष्ठिद्विधा षष्ठिषयाः षष्ठ्यदयः सुखदुःखेवैत्येकविंशतिप्रतिपत्तिस्तदुःखमवाविद्यादुःखात्तर एवाविद्यासंभनतया विद्यासंभनरूपज्ञानज्ञेयप्राप्तेरवपुरुषार्थं न दत्तादुःखात्तर एव पुरुषार्थत्वप्रतिपादनं नान्निविवादिता । तदति संशयितो । सुखमति संशयान एव हि सु

आत्मतः टीका

हरयुक्तोऽद्यातिहतिः॥विशेषः॥इदानीमस्यप्रकरणस्यगुणदोषपरीक्षाध्वंगुणदोषांशः॥नाकलयश्चधांकुर्वंतोदोषानुसंधानेननिर्दिष्टमेवप्रथ
यन्त्रस्त्वतीगतायतवनीत्याह॥नात्रेति॥नूयइति॥गुणज्ञानपूर्वकंशाध्ययतोप्यनिश्चयेनेत्यर्थः॥७॥अत्रिगोत्रशेखरभ्रीनारायणाचार्यविरचिता
यामात्मतत्त्वविवेक्याख्यानेचतुर्थःपरिकेदःसमाप्तः॥१०॥॥संवत्१४०६समयेवैशाखवदि१एकादशीपुरवासरे॥लिखितमात्मतत्त्वमुक्ते
गादाप्रकाशनाम्नाईश्वरमुत्तमहंसलिंगेश्वराचार्यमुनियोगिनोदितदान